

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Politici vězni mezi pamětí a historií:
příspěvek orální historie k reflexi sociálních rámců paměti

Michal Louč

Diplomová práce

2010

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2009/2010

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Michal LOUČ**
Studijní program: **N6703 Sociologie**
Studijní obor: **Sociální antropologie**
Název tématu: **Političtí vězni na Pardubicku**
Zadávající katedra: **Katedra sociálních věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Student se ve své diplomové práci bude zabývat tématem politických vězňů z dob komunismu na Pardubicku. Pozornost bude zaměřena na způsob jakým bývalí konstruují své životní příběhy, které budou rovněž analyzovány. Práce bude založena na terénním výzkumu a studiu sekundární literatury. Téma bude zpracováno dle následující osnovy:

- 1) Úvod
- 2) Metodologie (orální historie, nestrukturované rozhovory, zúčastněné pozorování, studium sekundární literatury a dokumentů)
- 3) Vlastní výzkum
- 4) Zpracování výsledků výzkumu
- 5) Závěr

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**
Seznam odborné literatury: **viz příloha**

Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Tereza Hyánková, Ph.D.**
Katedra sociálních věd

Datum zadání diplomové práce: **30. dubna 2008**
Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2010**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Lívía Šavelková, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2009

Příloha zadání diplomové práce

Seznam odborné literatury:

- BALÍK, Stanislav, et al. Politický systém českých zemí 1848–1989. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita Brno, 2006. 181 s. ISBN 80-210-3307-x. Osobní vlastnictví.
- BINDORFFER, Györgyi-Elisabeth. Transmission and preservation of memory in ethnic minority context: Traditions, oral history and cultural memory. Memory and Globalization: Presentations of the XIII Oral History Conference [online]. 2004 Dostupný z WWW: <<http://mek.oszk.hu/03700/03739/html/b3.htm34>>.
- BURSÍK, Tomáš. Ztratily jsme mnoho času– Ale ne sebe: životy vězenkyň v československých věznicích padesátých a šedesátých let dvacátého století. Pavlína Zápotocká. 1. vyd. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2006. 197 s. Sešity. ISBN 80-86621-25-1. Osobní vlastnictví.
- DVOŘÁKOVÁ, Zora. Z letopisů třetího odboje. 1. vyd. Praha: Josef Hříbal, 1992. 279 s. ISBN 80-900892-3-2. Osobní vlastnictví.
- FAY, Brian. Současná filosofie sociálních věd: Multikulturní přístup. Praha: SLON, 2002. Osobní vlastnictví.
- LEVINE, R. M., SEBE BOM MEIHY, J. C. Oral history. N. J. Smelser, P. B. Baltes. Elsevier science Ltd., 2001. Osobní vlastnictví.
- NECHVÁTAL, Martin. 15. 5. 1921 Založení KSČ: Ve službách Kominterny. Klímek Antonín; Beránek Ivan. 1. vyd. Praha: Havran, 2002. 124 s. ISBN 80-86515-13-3. Osobní vlastnictví.
- VANĚK, Miroslav, et al. Orální historie: Metodické a „technické“ postupy. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003. Osobní vlastnictví.
- VANĚK, Miroslav. Orální historie ve výzkumu soudobých dějin. Praha: Centrum orální historie AV ČR, 2004. Osobní vlastnictví.
- VAŇEK, Miroslav, URBÁŠEK, Pavel. Vítězové? Poražení?: Životopisná interview. Praha: Prostor, 2005. Osobní vlastnictví.
- PERKS, Robert, THOMSON, Alistair, et. Al. The Oral history reader: Second edition. New York: Routledge, 2006. Knihovna Univerzity Pardubice.
- PLUMMER, Ken. The call of life storie in ethnographic research. In: ATKINSON, Paul. Handbook of Ethnography. London: Sage, 2001. Osobní vlastnictví.

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 30. 3. 2010

Michal Louč

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucí práce Mgr. Tereze Hyánkové, Ph.D. za cenné podněty a připomínky. Rovněž děkuji Mgr. Tomáši Samkovi, M.A. za jeho rady a kritické komentáře. Poděkování patří také všem bývalým politickým vězňům, bez jejichž pomoci by tato práce nikdy nevznikla.

Bibliografický záznam

Louč, Michal. *Politici vězni mezi pamětí a historií: příspěvek orální historie k reflexi sociálních rámců paměti*. Pardubice, 2010. 85 s. Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, Katedra sociálních věd, Kabinet sociální antropologie. Vedoucí diplomové práce Mgr. Tereza Hyánková, Ph.D.

Bibliographic note

Louč, Michal. *Political Prisoners between Memory and History: A Contribution of Oral History to the Reflections on Social Frames of Memory*. Pardubice, 2010. 85 p. University of Pardubice, Faculty of Arts and Philosophy, Department of Social Sciences, Social Anthropology. Supervisor Mgr. Tereza Hyánková, Ph.D.

Anotace

Ve své diplomové práci se zabývám problematikou kolektivní paměti bývalých politických vězňů. Vycházím přitom ze zjištění Maurice Halbwachse, že paměť je uměle konstruována a neustále přetvářena v určitých sociálních rámcích, které mají bytostný vztah k současnosti a identitě. Při zpracování tohoto tématu jsem čerpal z terénního výzkumu mezi politickými vězni, v rámci kterého jsem zpracovával životní příběhy pamětníků politického věznění v době stalinismu metodou orální historie. Pokusil jsem se zodpovědět na otázku, v jakých sociálních rámcích jsou tyto příběhy vyprávěny, jaké aktuální skupinové potřeby je ovlivňují a jak se tyto rámce projevují v orálněhistorickém výzkumu. Prostor jsem věnoval též nezbytné reflexi pozice mé vlastní osoby jakožto výzkumníka ve výzkumném poli.

Annotation

The thesis focuses on analyzing how is the collective memory of the Czechoslovak political prisoners shared, passed on and also constructed by their group. My research is inspired by Halbwach's theory of collective memory. It uses data collected by the long term fieldwork based on the field of the oral history. The life story speaks both to the subjective and the objective and establishes the boundaries of identities. They help to maintain collective memories and imagined communities. Another part of the thesis is a reflection on my position as a researcher. I am confident that only the reflexive and recursive life stories are more aware of their own construction and writing.

Klíčová slova

Politici vězni, Konfederace politickĚch vězŇů ŇR, komunismus, orální historie, diskurz, paměť, ideologie, hegemonie

Keywords

Political prisoners, Confederation of Political Prisoners of the Czech Republic, communism, oral history, discourse, memory, ideology, hegemony

Obsah

Úvod.....	9
1 Konceptuální rámce	16
1.1 Paměť	16
1.2 Kolektivní paměť	17
1.3 Komunikativní a kulturní paměť	20
1.4 Funkce mýtu	22
1.5 Orální historie a životní příběh	24
1.6 Paměť a historie	26
1.7 Identita	29
1.8 Ideologie	29
1.8.1 Althusserovo pojetí ideologie	30
1.8.2 Hegemonie	31
1.9 Historická politika.....	32
2 Metodologie	35
3 Terénní výzkum	36
3.1 Výběr tématu.....	36
3.2 Získání narátorů a jejich charakteristika	37
3.3 Vedení rozhovoru	39
3.4 Publikace Českoslovenští političtí vězni – Životní příběhy	40
4 Diskurz KPV	42
4.1 Situace po sametové revoluci	42
4.2 Revoluce a společenské amnézie	44
4.3 Nerealizovaný zákaz KSC(M).....	46
4.4 Rehabilitace a (ne)potrestání viníků	48
4.5 Zachování právní kontinuity	51
4.6 Postoj k disentu a jeho příčiny	52
4.7 Konstrukce identity politického vězně v diskurzu KPV.....	55
4.8 Zákon o III. odboji	61
4.9 Esencialismus v přístupu ke komunismu.....	62
5 Narušení hegemonie a jeho důsledky	64
5.1 Reakce na narušení hegemonie.....	66
5.2 Participace politických vězňů na veřejném diskurzu.....	67

5.3	Diskurzivní rámec a omezení ve vztahu k orální historii	69
	Závěr	74
	Bibliografie	77

Úvod

Soudobé dějiny, zejména období komunismu, se v posledních letech dostávají do centra pozornosti řady historiků i neziskových organizací. Přestože odborných publikací zkoumajících tuto dobu z perspektivy orální historie není mnoho, široké spektrum akademiků, novinářů či amatérských badatelů vyprodukovalo v posledních letech nemalé množství materiálu, zaměřeného především na období stalinismu. Odborné pohledy na celou dobu vlády socialistické diktatury provází zejména zájem o povahu tohoto režimu, represí a odpor vůči němu. Cílem je tak často morální posouzení a odsouzení této epochy jako celku, v již menší míře její hlubší analýza a pochopení motivací aktérů, každodennosti či životních strategií v komunistické společnosti. Jak píše v jednom svém eseji historik Zdeněk Vašíček, část historiků se cítí být soudci, zatímco jiná část se snaží příčiny historických událostí pochopit. (VAŠÍČEK 2008) Vašíčkův výrok jistě obsahuje určitou míru generalizace, přesto výroky v podobném duchu zaznívají i z mnoha jiných stran. (SUK 2010, SLAČÁLEK 2010, RUPNIK 2002) Za všechny si dovoluji citovat politologa Jacquese Rupnika:

„(N)ejsoú to rétorická prohlášení o zločinné povaze komunistického totalitního režimu, nebo dokonce seznamy tajných spolupracovníků StB na pultě každého knihkupectví, co dnes tolik potřebujeme – nýbrž dějiny, jež by dokázaly reflektovat obtížné a poněkud překérní otázky, jež se týkají tuzemských zdrojů českého komunismu, role nacionalismu (spolu s německou otázkou), povolnosti české politické kultury (rovnostářské, nikoli liberální demokracie) vůči pokušení totalitarismu (...).“ (RUPNIK 2002: 23)

Rovněž i já jsem zahájil svůj výzkum mezi politickými vězni s cílem zachytit co nejvíce svědectví a uchovat je tak pro další generace. Teprve později zesílil můj zájem o fungování lidské paměti, pramenů, ze kterých čerpá a fungování identit, k jejichž udržování přispívá. Jak ve své práci poukázal již Maurice Halbwachs, naše paměť je uměle konstruována a neustále přetvářena v určitých sociálních rámcích, které mají bytostný vztah k současnosti a naší identitě. (HALBWACHS 1980) Z nepřeborných vzpomínek na minulost je vždy uchováno především to, co je pro nás a skupinu, již reprezentujeme, aktuální. Ostatní informace brzy podléhají zapomnění, které se za jistých okolností může stát až společenskou „kolektivní amnézií“. Minulostí

přeměněnou v mýtus žijeme a vysvětlujeme jí svůj původ, identitu a pozici ve světě. Sociální rámce, ve kterých se pohybujeme, spoluvytvářejí diskurz, jakým o minulosti hovoříme a jak o ní přemýšlíme, aniž bychom si toho byli vědomi. Určitá historická událost tak v našich myslích často končí jako Povětroň, do jehož příběhu si každý aktér stejnojmenné Čapkovy povídky projektoval své vlastní vidění světa. A řečeno s Paulem Thompsonem, kde není k dispozici žádná historie, musíme si ji vymyslet. (THOMPSON 2006: 26)

Terénní výzkum mě rovněž přivedl k nutnosti reflektovat svůj přístup k celé problematice. Tato reflexe je ostatně nutným předpokladem práce každého humanitního vědce. Koneckonců, jak uvedl Bourdieu, „*vědu nelze redukovat na zaznamenávání a analýzu obecného mínění, které sociální činitelé zapojují do konstrukce sociální reality; věda musí také zahrnovat sociální podmínky vytváření těchto pre-konstrukcí a sociálních činitelů, kteří je tvoří.*“ (BOURDIEU 2003) V této souvislosti Bourdieu hovoří o zúčastněné objektivizaci, která v případě antropologie znamená uvědomění si pozice výzkumníka v antropologickém poli, rámců, s jejichž využitím subjekt svého výzkumu objektivizuje, a neustálou reflexi oboustranného působení mezi ním a předmětem jeho bádání.

„(N)ení třeba objektivizovat antropologa provádějícího antropologickou analýzu cizího světa, ale sociální svět, který antropologa, stejně jako vědomou či nevědomou antropologii, jíž se zabývá ve své antropologické praxi, utvořil (zformoval) – nejen jeho sociální původ, jeho pozici a trajektorii v sociálním prostoru, jeho sociální a náboženské příslušnosti a víry, gender, věk, národnost atd., ale také, což je nejdůležitější, jeho konkrétní postavení v rámci mikrokosmu antropologů.“ (BOURDIEU 2003)

V úvodu této práce si kladu za cíl nastínění základního vymezení zkoumaného tématu, doložení potřebnosti jeho zkoumání a provedení krátké reflexe své pozice výzkumníka vzhledem ke zkoumanému problému. V další části se budu věnovat vymezení základních pojmů, které považuji pro svou práci za klíčové. Jedná se zejména o paměť, kolektivní paměť, životní příběh, identitu, ideologii a hegemonii. V následujících kapitolách představím zvolené metody výzkumu a zhodnotím průběh a specifika provedeného terénního výzkumu. Následující sekce bude zaměřena na analýzu specifického diskurzu politických vězňů, který považuji za základní sociální rámec, ve kterém jsou paměti těchto vězňů konstruovány. Závěrečná kapitola bude

věnována posunu diskurzu politických vězňů z periferie do centra diskurzu společnosti, ke kterému dochází v posledních letech. Tento posun zasadím do souvislosti především s narušením dosavadního společenského konsenzu – dominujícího hegemonního pohledu na minulost, který vyvolal intenzivní snahy o jeho zachování. Tyto snahy úzce souvisí se zachováním a prezentací osudů politických vězňů z doby stalinismu. Součástí této kapitoly je též ukázka limitů, které může znamenat adaptace dominujících interpretačních rámců do vedení orálně-historického výzkumu, a to na příkladu životních příběhů vězňených členů Církve adventistů sedmého dne.

Nyní bych se rád vrátil k reflexi mé pozice jakožto badatele. Několik následujících odstavců popisuje událost, kterou jsem s odstupem jednoho roku pochopil zcela odlišným způsobem a která se stala podkladem k mé první zásadnější reflexi vlastní pozice ve výzkumném poli. Ve dnech 61. výročí komunistického převratu v roce 1948 jsme spolu s kolegy z projektu *Politici vězni.cz* uspořádali mezinárodní konferenci s názvem „Životní příběhy obětí stalinismu“. Byla určena pro studenty z České republiky a ze zahraničí jako platforma, na které se mohli seznámit s obdobím stalinismu v bývalém Československu, setkat s pamětníky (bývalými politickými vězni) a následně v debatě porovnat různé pohledy na stalinismus, vycházející z kontextů jejich domovských zemí (účastníci byli například z Nizozemska, Rumunska, Estonska, Rakouska či Ruska). Jedním z výstupů této konference bylo vystoupení jejích účastníků v Senátu České republiky v rámci konference o vzdělávání pořádané ve spolupráci s festivalem *Mene Tekel*.

Jelikož mezi účastníky výrazně převažovali cizinci, na první den jsme si připravili jakýsi „standardní výklad“ dobového kontextu let před i po únorovém převratu, doplněný o statistiku obětí, věznic a koncentračních táborů. Jedna z účastnic konference, historička pocházející z Moskvy, žijící v Berlíně a zabývající se problematikou holocaustu, mne však na konci prvního dne zaskočila silnou kritikou našeho výkladu. Vysvětlovala mi, že dle jejího názoru náš výklad komunismus více démonizoval, než vysvětloval, byl poplatný nynější politické objednávce, rozděloval tehdejší společnost pouze na pachatele zla a jeho oběti ve vylučujícím smyslu a opomíjel řadu důležitých okolností, které mohly dát našemu výkladu větší hloubku. Hovoře s Ruskou, která mi předtím v rozhovoru pověděla, že ji do Prahy přivedl zájem o historii země, ve které její tatínek krátce sloužil jako voják sovětské armády, a později takto napadla náš přístup, dospěl jsem rychle k silnému podezření, že se může jednat o ruskou agentku, která naši akci přijela narušit a rozvrátit. Ba jsem se i obával, aby

v Senátu nechtěla vystoupit, a neohrozila tak výsledky naší konference. Jak jsem později zjistil, k podobnému závěru jako já došli i další účastníci akce.

Napětí zvýšila ještě jedna okolnost. S onou historičkou jsme si na samém začátku konference dlouho povídali o tom, co nás přivedlo k zájmu o minulost. Bavili jsme se též o naší rodinné anamnéze, která vždy výrazně ovlivňuje rámce, skrze které se díváme na svět. Z dnešní perspektivy se mi zdá být případným objev Charlese Soulié, který jmenoval Bourdieu na jedné ze svých přednášek. Totiž že, *„výzkumná témata (diplomové práce a doktorské disertace) ve filosofii a sociologii (stejně tak to bude platit i pro antropologii) jsou statisticky spojena se sociálním původem a trajektorií, s rodem a především s trajektorií vzdělání.“* (BOURDIEU 2003) Mezi čtyřma očima jsem byl ochoten otevřeně vyprávět o tom, že pocházím z rodiny statkářů z Polabí, kteří byli při kolektivizaci nuceni vzdát se značné části svého majetku, ale zároveň se můj dědeček dovedl vypracovat až do funkce předsedy JZD a předsedy Svazu družstevních rolníků, který byl odborovou organizací začleněnou do Národní fronty. Na venkově jsem vyrůstal, v JZD trávil mnoho času a mou oblíbenou hračkou tam byl kovový model Leninova obrněného vozu. Zároveň však byla naše vesnice předurčena pro srovnání se zemí v rámci plánovaného rozšiřování milovického letiště a pod dopravní značkou označující konec obce tehdy visela ještě druhá, dnes neznámá, zakazující fotografování (v dětství mě tento zákaz fascinoval stejně jako sovětská letadla přelétávající mi nad hlavou).

Rovněž má nukleární rodina žila svým běžným normalizačním životem, socialistickým konzumem a strachem otevřeně hovořit o svých názorech. Dodnes toho však moc nevím o kompromisech, které takový život přinášel. Jelikož jsem se narodil na počátku 80. let, nemohu být mimo výše uvedené povrchní aspekty schopen pochopit skutečnou realitu tehdejší doby na základě vlastní zkušenosti. Minulost je navíc v mé rodině něčím, o čem se hovoří jen málo a spíše neutrálně. Má rodina se rozhodla po roce 1989 odpoutat od minulosti, přijmout novou realitu a život ve svobodě. Mlčení mi však vadilo už proto, že jsem jednoho dne několik příbuzných našel v „Cibulkových seznamech“ a v rodině nikdo příliš vlastně neví, co tyto zápisy doopravdy znamenají. Pravděpodobně i toto přispělo k mému zájmu o historii a dosti kritickému pohledu, který jsem si o době komunismu vytvořil – z knih, literatury či od svých blízkých.

Nyní se má rodina kloní k pravici, a to mimo jiné proto, že nám byl díky pravicové vládě vrácen majetek ukradený komunisty – polnosti a další inventář. Jeden by řekl, že se jedná o orwellovský „doublethink“, na druhé straně tato skutečnost může

mít svou logiku a leccos napovědět o povaze postkomunistické transformace a společenských amnéziích, které pamětem jednotlivých skupin obyvatel přinesla (pokud se budeme ochotni takovou perspektivou vážně zabývat). Tyto protikladné postoje však přispěly k mému zájmu o dobu komunismu, který mne ve svém důsledku přivedl k nahrávání životních příběhů politických vězňů. Ostatně své motivace jsem se svým narátorům vždy snažil otevřeně sdělovat.

Výše popsanou konstrukci a interpretaci své rodinné anamnézy jsem však ochoten přijmout až nyní (a snadněji se mi o ní píše i díky svolení rodičů s tímto vytahováním rodinných kostlivců ze skříně). Když mne však na konferenci ona historička vyzvala, abych se s ostatními účastníky podělil i o tuto perspektivu, která by vytvořila mnohem vyváženější obraz doby, jen zesílila mé rozpaky a podezření.

Teprve s delším odstupem jsem si začal klást nové otázky, které mohou interpretaci události obrátit ve smyslu, který jsem již naznačil. Proč jsem si celou situaci vyložil zrovna tímto způsobem nejen já, ale i moji kolegové? Její pohled byl natolik odlišný, že se mi zdál být přinejmenším kacířský. Byla mnou prezentovaná historie opravdu prezentací nějakého zjednodušujícího pohledu na minulost, nebo šlo jen o výsledek přílišného zjednodušení výkladu a tedy i nutných generalizací? Čím je vlastně formován můj pohled na minulost a jak se projevuje ve způsobu, jakým pracuji s historickými fakty? Pokládám sobě a ostatním ty správné otázky? Vždyť jsem se považoval za člověka, který pouze nestranně prezentuje fakta o podstatě minulého režimu a je schopen dostatečného odstupu a objektivity. Pokud tedy existuje nějaký dominující sociální rámec, jak ovlivňuje náš pohled na minulost a jak se projevuje v historickém výzkumu obecně? Zde se vracím ke svému výzkumu a orální historii.

V roce 2006 jsem zahájil svůj terénní výzkum mezi politickými vězni na Pardubicku (s jedinou výjimkou jsou všichni pamětníky z období 50. let 20. století), kterých už tehdy zbývalo málo. Rozhodl jsem se přispět svým dílem k zachování maxima životních příběhů politických vězňů a zvolil si k tomu metodu orální historie. Od počátku jsem intenzivně vnímal morální rozměr celé věci a chtěl se podílet na zachování svědectví obětí komunismu (nyní již vím, že termín oběť je ve spojení s touto skupinou nutné používat uvážlivě). Do současnosti jsem zaznamenal a zpracoval přibližně deset rozhovorů, zúčastnil se mnoha setkání s vězni i akcí pořádaných jejich domovskou Konfederací politických vězňů České republiky (dále jen KPV). Rovněž jsem se připojil k projektu Politických vězňů kolegů Tomáše Boušky a Kláry Pinerové, se kterými mě pojí zájem o orální historii. Díky tomuto projektu jsme mohli tyto

příběhy publikovat na internetu, knižně a dále jsme vytvořili jejich archiv, uložený v Centru orální historie Akademie věd ČR. Zapojili jsme se tak do širokého proudu badatelů, kteří se o osudy politických vězňů (a potažmo třetí odboj) zajímají a zaznamenávají je.

Jak uvádí teorie orální historie, vznik životního příběhu je výsledkem aktivního a oboustranného vztahu mezi narátorem a tazatelem, vyžaduje důvěru a porozumění. Každý do rozhovoru vkládáme svůj osobní kapitál, celý rozhovor se odehrává v interakčním rámci daném společnou přítomností a vzájemným působením obou aktérů. Hrozí zde však nebezpečí, že povaha tematiky politických vězňů spojená se silným etickým a morálním akcentem negativně ovlivní výsledek rozhovoru. Badatel se například může natolik ztotožnit se „svou věcí“, že adoptuje interpretační rámec zkoumané skupiny. Pokud si připustíme, že i diskurz politických vězňů je sociálním produktem vycházejícím z určitých sociálně podmíněných interpretačních rámců, může nám to pomoci najít zajímavé souvislosti nejen o věznicích, ale i o naší společnosti. Jak uvedli Vašíček a Mayer:

„Zatímco historiografie starších období se snaží, z mála údajů vyvodit co nejvíce důsledků, stojí před soudobými dějinami úkol opačný – záplavu údajů rozumně zjednodušit, či dokonce hledat to podstatné. Lze to zejména prostřednictvím analýzy paměti a jejího popisu. Jistěže by historik mohl zkoumat, zda se ubohý Kerry ve Vietnamu zachoval tak či onak, ale zjištění, jak, kdo a podle jakých vzorců na jeho obvinění reagoval, je patrně důležitější.“ (VAŠÍČEK, MAYER 2008: 179)

Současný diskurz a konstruování paměti politických vězňů z 50. let je ovlivněn řadou faktorů, které mají vztah k současnosti. Nejde jen o v minulosti učiněná příkoří, nýbrž z pohledu politických vězňů o zcela nedostatečné vyrovnání se s minulostí – tedy nepotrestáním viníků spáchaných zločinů, přetrvávající existencí KSČM v našem politickém systému a neúspěchy při prosazení zákona o III. odboji. Zdá se, že pokud KPV říká, že stále čeká na morální uznání, pojí se její prohlášení zejména k těmto třem bodům. (více viz MAYER 2009; GAĎOUREK, NEHNĚVAJSA 1997)

Od tohoto poznání je již krůček k zájmu o historickou politiku. Tedy o formy, kterými se političtí vězni snaží prosadit v pluralitním historickém diskurzu svou interpretaci minulosti a způsob, jakým výše uvedené faktory zpětně ovlivňují vyprávění a interpretaci jejich příběhů. Tato snaha je zcela běžnou součástí fungování

demokratické společnosti. Assmann hovoří o současnosti jako o době, kdy mizí poslední žijící svědci holocaustu a jejich příběhy se přesouvají do kulturní paměti společnosti, a tak lze o podobném procesu hovořit i v případě pamětníků 50. let. (ASSMANN 2001: 15)

Ve své práci jsem se tedy rozhodl zodpovědět následující výzkumnou otázku: Jak je konstruován sociální rámec, ve kterém jsou vyprávěny životní příběhy politických vězňů z 50. let a jak se tento rámec projevuje v orálněhistorickém výzkumu?

1 Konceptuální rámce

V následující kapitole se budu věnovat seznámení se základními pojmy, jejichž znalost považuji za důležitou pro téma této práce. V popředí mého zájmu stojí paměť a způsoby jejího konstruování. Nejprve se tedy zastavím u základní konceptualizace pojmu kolektivní paměť, především v pojetí Maurice Halbwachse. Dále za klíčové pro svůj výklad považuji objasnění pojmů životní příběh, identita, hegemonie a historická politika.

1.1 Paměť

Problematika paměti je zkoumána celou řadou vědních oborů. Můj přístup vychází z poznatku, že minulost je kulturním výtvozem. (ASSMANN 2001: 46) Zároveň člověk nikdy neexistuje jako izolované individuum, jelikož paměť minulého je možná jen díky sociálním rámcům paměti. (LAVABRE 2005: 64) U paměti je přitom obvykle rozlišována složka individuální a kolektivní (podrobněji bude rozvedeno v pasáži věnované Halbwachsovi), přičemž obě tyto složky jsou vzájemně podmíněné, neredukovatelné a spojené jakýmsi „bytosným poutem“. Paměť je konstruována v sociálních vztazích a její předávání probíhá pomocí jazyka v rámci sociálních rámců, které se u různých skupin liší. Paměť je proměnlivá a je neustále reorganizována ve vztahu k měnící se aktuální situaci. (VANĚK, MÜCKE, PELIKÁNOVÁ 2007: 63)

Jak uvádí Šmídová, kolektivní paměť hraje klíčovou roli při utváření, udržování a sebe prezentaci etnických i jiných kolektivit. *„Různým tříděním a komunikací vzpomínek bojuje skupina nejen proti zapomnění, ale i proti zapomněním specifickým.“* (ŠMÍDOVÁ 2004)

Lidská společnost se dále vyznačují existencí *kultury vzpomínání*. Tou jsou myšleny různé podoby vztahu k minulosti, přičemž *„minulost jako taková vzniká teprve tím, že se k ní lidé vztahují.“* (ASSMANN 2001: 32) Paměť se tedy nedědí biologicky, nýbrž je udržována pomocí kulturních prostředků umožňujících uložení, reaktivaci a zpřístupnění smyslu. (ASSMANN 2001: 80) Aby tedy člověk mohl individuálně vzpomínat, musí se této schopnosti (kulturně) naučit. Minulost je v tomto pojetí aktuálním vztahem, který existuje jen díky pozornosti, kterou tomu, co minulo, věnujeme. *Minulost existuje díky tomu, že se k ní dnes vztahujeme, aktualizujeme ji a zpracováváme.* (ŠMÍDOVÁ 2004)

Assmann rozlišuje čtyři různé dimenze paměti. *Mimetická paměť* se vztahuje ke každodennímu jednání, zvyklostem a mravům. Učíme se jí napodobováním. *Paměť věcí* se vztahuje k artefaktům. *Komunikativní paměť* je založena na jazyku a komunikaci. Vědomí a paměť se budují v rámci interakce jedince s ostatními. Poslední dimenze – *kulturní paměť* – je zprostředkovatelem smyslu a vytváří prostor, do kterého předchozí paměťové dimenze přecházejí. (ASSMANN 2001: 24)

1.2 Kolektivní paměť

„Koncept ‚kolektivní paměti‘, který není v žádném případě jednoznačný a nerozporuplný, vychází z toho, že se jedná prakticky o rekonstrukce minulosti sociálních skupin, tedy adaptaci pradávných faktů tak, aby odpovídala přesvědčením a duchovním potřebám přítomnosti a vyjadřovala skupinovou identitu.“ (PEŠKOVÁ 1998 in NOVOTNÝ 2007).

Maurice Halbwachs se mezi prvními zabýval problematikou kolektivní paměti, přičemž jeho pojetí minulosti je sociálně konstruktivistické. Assmann současně hovoří o paralele mezi Halbwachsovou teorií kolektivní paměti a prací sociologů Bergera a Luckmanna:

„To, co Peter L. Berger a Thomas Luckmann předvedli pro celek skutečnosti, hlásal Halbwachs o čtyřicet let dříve pro minulost: jedná se o společenský konstrukt, jehož podoba se odvíjí z potřeb smyslu a z referenčního rámce příslušné přítomnosti. Minulost nevzniká přirozeným růstem: je to kulturní výtvar.“ (ASSMANN 2001: 46)

Základní Halbwachsovy premisy jsou takové, že paměť je společensky (sociálně) podmíněná a její existence mimo společnost není možná. (ASSMANN 2001: 36) Paměť se nemůže ustavit a uchovat sama o sobě, nýbrž se formuluje v určitých sociálních referenčních rámcích (*cadres sociaux*). Ty jsou závislé na společnosti, ve které daný jedinec žije a slouží k fixaci a znovuvyvolání vzpomínek. Minulost není beze změny uchována v individuálních pamětech, nýbrž je v každém okamžiku rekonstruována. (OLŠÁKOVÁ 2004: 271)

Lavabre shrnula hlavní předpoklady, ze kterých Halbwachs ve svých úvahách o kolektivní paměti vycházel, do tří bodů:

„Minulost není konzervována, je rekonstruována z hlediska přítomného. Izolované individuum je pouhou fikcí, paměť minulého je možná jen díky sociálním rámcům paměti. Vzato z opačného úhlu pohledu: individuální paměť může být reálná, pouze pokud participuje na kolektivní paměti. A nakonec paměť má sociální funkci.“ (LAVABRE 2005: 64)

V Halbwachsově pojetí tedy minulost nevzniká sama od sebe, ale *„je výsledkem kulturní konstrukce a reprezentace; vždy se řídí specifickými motivy, očekáváními, nadějemi a cíli a formuje se vztahovým rámcem přítomnosti.“* (ASSMANN 2001: 80) Tyto společenské rekonstrukce minulosti jsou přitom *„fikcí o návaznosti, spjaté s určitou skupinou.“* (ASSMANN 2001: 80)

Dle Assmanna ovšem Halbwachs postrádá pojmovou přesnost a opomíjí roli písma v ustavení kolektivní vzpomínky. Svoji teorii též do své předčasné smrti stihl rozpracovat pouze na úrovni skupin a nepokusil se o její zevšeobecnění směrem k teorii kultury. Assmann přesto zastává názor, že Halbwachsem popsané základní struktury lze při analýze kultury využít, jelikož je lze vztáhnout na mechanismy kulturního přenosu. (ASSMANN 2001: 45) Lavabre rovněž uvádí, že Halbwachsovo pojetí bylo *„charakteristické prosazováním zradikalizované teze o logické a chronologické prioritě kolektivního před individuálním“*. (LAVABRE 2005: 58) Ve svých úvahách Halbwachs dokonce postuloval kolektiv jako subjekt paměti a vzpomínek, což ho vedlo k představě svébytné existence „skupinové paměti“ a „paměti národa“.

Halbwachs ve svých textech důsledně rozlišoval mezi individuální a kolektivní pamětí, nicméně paměť individuální vždy pojímal jako společensky podmíněný fenomén. (HALBWACHS 1980: 48) Individuální je paměť ve smyslu *„vždy jedinečného spojení kolektivních pamětí, které jsou vázány na skupiny a mezi nimiž vždy existuje specifické propojení.“* (ASSMANN 2001: 38) Individuální paměť si utváří každý jedinec během své socializace. Zatímco kolektivní paměť čerpá trvanlivost a sílu z celé skupiny jedinců, pouze jedinci jsou těmi, kdo vzpomínají. Děje se tak v interakci s druhými, ovšem každý jedinec se s danou vzpomínkou identifikuje v odlišné míře. *„Kolektivy sice ‚nemají‘ žádnou paměť, avšak určují paměť svých příslušníků. Vzpomínky, a to i osobní, vznikají pouze díky komunikaci a interakci v rámci společenských skupin.“* (ASSMANN 2001: 36)

Ze svého terénního výzkumu mohu uvést například životní příběh pana Antonína Městeckého, jenž byl jako malý chlapec svědkem zatčení svého otce StB. Ten

poté strávil mnoho let jako vězeň v uranových dolech. Jelikož však o svém věznění a odbojové organizaci, do jejíhož fungování se v 50. letech zapojil, téměř nehovořil, jeho syn vyložil později nemalé úsilí, aby tyto okolnosti rekonstruoval. Ve svých vzpomínkách tak spojuje autentické zážitky, vyprávění příbuzných, informace z dokumentů ve spisech StB a vzpomínkami pamětníků, členů oné odbojové skupiny, které po pádu komunismu vyhledal.

Jak již bylo uvedeno výše, kontinuita kolektivně sdíleného vědomí je udržována kulturou, přičemž do procesu vzpomínání se dostává pouze to, co má vztah k přítomnosti. Halbwachsova teorie paměti (jako ostatně každá teorie paměti) je i teorií zapomínání. Vzpomínky a události, které nejsou v rámci současného „rámce“ významné, mohou podlehnout „kolektivní amnézii“. Může se ale jednat i naopak o vzpomínky nepříjemné, které se paměť snaží vytěsnit.

Takovou amnézií přinesla mnoha skupinám sametová revoluce, která si vynutila překonstruování sociálních rámců jejich paměti a změnila priority toho, co je nutné si pamatovat a co ne. Asi nejbanálnějším příkladem může být i dnes časté začínání profesních životopisů až od roku 1989. (MAYER 2009: 21)

Aby se nějaká událost stala součástí kolektivní paměti a prvkem ideové soustavy společnosti, musí projít procesem změny v nauku, pojem či symbol obdařený smyslem významné pravdy. Ze souhrnu pojmů a zkušenostních dat vznikají „vzpomínkové obrazy“, kterým Halbwachs přisuzuje tři rysy. Prvním je sklon k lokalizaci v prostoru a čase, poskytující skupině „*symbols její identity a záchytné body jejího vzpomínání.*“ (ASSMANN 2001: 39) Druhým rysem je vztah ke skupině. Kolektivní paměť není univerzálně přenosná, ale je konkrétní co do identity a vztahuje se výlučně ke stanovisku určité skutečné a živoucí skupiny. (ASSMANN 2001: 39) Třetím rysem je rekonstruktivita kolektivní paměti, která plyne z faktu, že jedinec má vždy jen fragmentární znalost minulosti. Z minulosti tedy zůstává zachováno to, co lze zrekonstruovat příslušným referenčním rámcem. „*Paměť si tedy počíná rekonstruktivně. Minulost se v ní neuchová jako taková, nýbrž je soustavně reorganizována proměňujícími se referenčními rámci postupující přítomnosti.*“ (ASSMANN 2001: 42) Zde je však nutno uvést, že při změně rámce mohou být dříve opomenuté události znovu obrozeny. (ŠMÍDOVÁ 2004) Kolektivní paměť tedy spoluutváří identitu nebo identity sociálních skupin a pomáhá selekci vzpomínek – odlišení důležitých historických událostí a vzpomínek, které je třeba uchovat. (NOVOTNÝ 2007) Z Halbwachsových úvah tedy vyplývá, že kolektivní paměť se spolupodílí na

konstruování přítomnosti. U odlišných sociálních skupin se zároveň vyskytují odlišné sociální rámce, skrze které svůj pohled na minulost utváříme. Protože každý jedinec je členem více podobných skupin najednou, je jeho pohled na minulost ovlivněn více rámci současně.

Zde je také určitá výhoda metody orální historie, protože každý rozbor by měl v ideálním případě zachytit jedinečnost narátorovy osobnosti a měly by z něj být patrné nejdůležitější referenční skupiny. U mých narátorů je možné vyjmenovat řadu takových skupin, mimo příslušnosti k politickým vězňům to mohla být například zkušenost z Pomocných technických praporů (PTP) či druhého odboje, členství v Sokole či ve skautské družině, politická profesní příslušnost narátorů i jejich rodiny či regionální příslušnost.

1.3 Komunikativní a kulturní paměť

Na Halbwachsovo pojetí kolektivní paměti navázal Assmann, který paměť dále rozdělil podle odlišných kritérií. Vycházel přitom ze zjištění etnologa Jana Vansiny, že minulost lze popsat jako trojčlenný celek. Minulost sahající maximálně 3–4 generace zpět známe poměrně podrobně, a to zejména z vlastní zkušenosti či vyprávění očitých svědků. Za jejím horizontem však informace rychle ubývají a ztrácejí kontext. Historie se zamlžuje a obyčejný člověk je v následujícím bezčasní schopen vyjmenovat pouze ty nejzákladnější orientační body (například Přemysl Oráč, Karel IV., bitva na Bílé hoře). Třetím horizontem je počátek dějin – relativně důvěrně známá minulost, kterou je nejčastěji fundující „mytický“ obraz soudobé společnosti. Tuto informační mezeru Vansina nazývá plynoucí prolukou (*floating gap*). (TESAŘ 2007: 147; ASSMANN 2001: 47) Jak doplňuje Assmann, existenci plynoucí proluky jako univerzálního rysu paměti prokázaly orálněhistorické výzkumy. (ASSMANN 2001: 65)

Zde je nutné uvést, že rovněž v rozhovorech vedených s bývalými politickými vězni se zájem o historicky přelomová data objevuje (často však více na straně tazatelů). Na druhé straně, pokud narátoři dostávají ve svém vyprávění prostor, často věnují etapám minulosti považovaným z hlediska velké historie za klíčové relativně méně pozornosti. Vytvářejí si jinou, osobní periodizaci minulosti, kterou však politické věznění – jako určující životní zážitek – u mnoha pamětníků deformuje. Například v mých rozhovorech s politickými vězni 50. let se do popředí strukturace rozhovorů

přirozeně dostává etapa, kdy byl narátor vězněn, zatímco jiným je věnována menší pozornost.

Onu žitou paměť Assmann nazývá paměť komunikativní a vše za jejím horizontem naopak paměť kulturní, přičemž dodává, že všechny horizonty minulosti na sebe plynule navazují a vzájemně se ovlivňují. (ASSMANN 2001: 47)

Komunikativní paměť zahrnuje vzpomínky vztahující se k nedávné minulosti, které člověk sdílí se současníky. Tato paměť je biografická, ovšem zároveň je formována společenskou interakcí. Vzniká a zaniká se svými nositeli, aby posléze ustoupila paměti nové. Tento paměťový horizont je předmětem zájmu orální historie, jež využívá zájmu lidí na fixaci a předání svých vzpomínek. (ASSMANN 2001: 49)

Kulturní paměť zaplňující onu plynoucí proluku je na rozdíl od paměti komunikativní záležitostí institucionalizované mnemotechniky. Selektivně a ve změněné mytické formě konstruuje minulost z vybraných vzpomínek, nemá pevnou formu a je s plynoucím časem neustále aktualizována. Kulturní paměť tedy obraz minulosti vždy zkresluje, protože „*vytrhuje historické údaje z dobového kontextu a přesazuje je do kontextu přítomnosti*“ (TESAŘ 2007: 158). Kulturní paměť je neustále vymyšlena a jak uvádí Tesař, je často úmyslně manipulována. (TESAŘ 2007: 158)

Oba druhy paměti mají rovněž odlišnou strukturu participace. U komunikativní paměti je každý jedinec považován za stejně kompetentního, zatímco v případě kulturní paměti je role různých členů skupiny diferencována. A lze tedy říci, že „*kulturní paměť má vždy své speciální nositele*.“ (ASSMANN 2001: 51) S tím souvisí rovněž fakt, že kulturní paměť je objektivizována a smysl je v ní spoután do pevných, ustálených norem. (ASSMANN 2001: 55)

Assmann zpracoval své rozlišení komunikativní a kulturní paměti do následujícího přehledu: (ASSMANN 2001: 53)

	komunikativní paměť	kulturní paměť
obsah	dějinné zkušenosti v rámci individuálních biografíí	mytické pra-dějiny, události náležející do absolutní minulosti
formy	neformální, málo zformované, rozvíjející se přirozeně, vznikající každodenním stykem	ustavené, vyšší stupeň zformovanosti, obřadná komunikace, svátek
média	živoucí vzpomínka v organické paměti, zkušenost a informace z doslechu	ustálené objektivace, tradiční symbolická kodifikace/inscenace slovem, obrazem, tancem atd.
časová struktura	80–100 let, časový horizont 3-4 generací, který se posouvá spolu s přítomností	absolutní minulost, mytický pra-věk
nositelé	nespecifičtí, doboví svědci určitého vzpomínajícího společenství	specializovaní nositelé tradice

Slabinou výše uvedeného rozlišení komunikativní a kulturní paměti je jeho dichotomičnost. Vlastnosti jako neustálá aktualizace a neustálé vymýšlení – konstruovanost totiž nelze přisuzovat výlučně paměti kulturní, ale jsou i součástí fungování paměti komunikativní.

1.4 Funkce mýtu

„Minulost se sráží do symbolických figur, na nichž se zachytávají vzpomínky. (...) Pro kulturní paměť je podstatná historie vzpomínky, nikoli historie faktická. Lze také říci, že v kulturní paměti se faktická historie mění v historii vzpomínanou, tedy v mýtus. (...) Vzpomínkou se z dějin stává mýtus. Tím nepozbývá na skutečnosti, právě naopak – získává realitu ve smyslu trvalého normativního a formativního působení.“
(ASSMANN 2001: 49)

Kulturní paměť se zaměřuje na vybrané fixní body v minulosti, které mytizuje. Mytizaci dějin akcentuje též definice kolektivní paměti Pierra Nory, která zní: „*Předběžně řečeno, je kolektivní paměť vzpomínkou nebo souborem vědomých či nevědomých vzpomínek na zkušenost, kterou prožila a/nebo zmytizovala kolektivita žijící jistou identitu, jejíž integrální součástí je minulost*“ (LAVABRE 2005: 59). Mýtus je takový vztah k minulosti, který ji nechává osvětlit přítomnost i budoucnost. Pro skupinu má orientující sílu a plní dvě zdánlivě protikladné role. Mýtus má fundující roli – ukazuje dějiny jako smysluplné, neproměnlivé a kontinuální. Druhá role spočívá naopak v relativizaci přítomnosti skrze odkaz na heroickou minulost. Takto reaguje na určitý nedostatek v současné společnosti, a tím pádem může mít i mobilizující funkci. (ASSMANN 2001: 70) Jak uvádí Tesař: „*Kulturní paměť se nejlépe vytváří formou příběhu či epického dramatu.*“ (TESAŘ 2007: 158) Hovoří též o triádě spojující minulost, přítomnost a budoucnost či o mýtu o zlatém věku: „*Minulost je slavná, přítomnost těžká, budoucnost by měla znovu vrátit slávu minulosti.*“ (TESAŘ 2007: 149) Jak tedy uvádí Assmann: „*Mýtus je minulost, která se zkoncentruje ve fundující dějiny.*“ (ASSMANN 2001: 70)

Svoji roli mýtus plní díky smyslu, který má pro přítomnost skrze formování sebeobrazu a směřování činů. (ASSMANN 2001: 73) Mýtus minulost zjednodušuje, takže může být široce sdílen. Může přitom obsahovat nepřesnosti či nepravdivá tvrzení. (TESAŘ 2007: 149) Mobilizační funkce mýtu jsou často využívány například při vynalézání tradic a fungování folkloru. Obvyklým legitimizačním nástrojem obrozeneckých hnutí jsou obrazy minulosti, jež kontrastují s minulostí a slouží jako ideál, který je třeba znovu nastolit. (ASSMANN 2001: 75)

Mýty moderní společností prostupují odshora dolů a na jejich přenosu se podílí i masmédiá. (TESAŘ 2007: 149) Lidé si je vyprávějí, aby se zorientovali v sobě samých a ve světě, který je obklopuje. Tyto mýty mají i normativní nároky a vykazují formativní sílu. Mytizovány jsou tedy ty události, které mají závaznost pro budoucnost – jako něco, na co by se nemělo zapomínat.

Podle stupně společenského konsenzu lze rozlišovat tři typy mýtu. Obecně přijímané mýty jsou označovány jako homogenní. Pokud se jejich různé verze částečně liší, ale zároveň navzájem ovlivňují, nazýváme je emancipované. Pokud stojí jednotlivé verze proti sobě, pak jsou zvány polemické. (TESAŘ 2007: 149)

Zdá se, že takovým ideálním obrazem minulosti, ke kterému je třeba se vztahovat, je například v příbězích politických vězňů první Československá republika v letech 1918–1938 a třetí Československá republika v letech 1945–1948. Obraz komunistického převratu v roce 1948, který je vězni obvykle interpretován jako rozbití po válce obnovené demokracie, je však problematický. Poválečné třiletí totiž dnes bývá historiky a politology považováno nikoli za demokratické, ale spíše za kvazitotalitní období, v němž se vytvářely předpoklady pro nástup socialistické diktatury (odsun Němců, znárodnění, orientace na Sovětský svaz, masová nezákonnost). Například Stanislav Balík označuje ČSR v letech 1945–1948 za příklad pretotalitního a defektně totalitního režimu. Události února 1948 považuje za symbolický převrat, završující události předchozích let. (BALÍK 2006: 119)

1.5 Orální historie a životní příběh

Orální historie je kvalitativní výzkumná metoda užívaná ve společenských vědách, jež by se dala nejobecněji charakterizovat jako obraz (lidské) minulosti popsany mluveným slovem. (VANĚK, MÜCKE, PELIKÁNOVÁ 2007: 11) Hlavním cílem této metody není získávání faktů, ale samotný subjekt rozhovoru a jeho individuální sdělení, osobní prožitky, rozhodování ve složitých i každodenních situacích či osobní motivace. Může také pomoci při zkoumání zdrojů, prostředků, metod a postupů, kterými členové společnosti konstruují a udržují sociální jednání a jeho formy. (ARMINEN 1999: 76)

Základním produktem orální historie je životní příběh narátora, který je jím konstruován v dialogu s tazatelem uvnitř konverzačního rámce. Jednotlivé příběhy a historie jsou zde sekvenčně umístěny, segmentovány a vhodně propojeny. (ARMINEN 1999: 78) Součástí životního příběhu je i informace o tom, jak se v něm orientovat a jak mu porozumět.

„Vyprávění životních příběhů je jednou z metod, kterými členové konstruují sdělitelnost a srozumitelnost svých životů. Členové společnosti usměrňují proud svých zkušeností, aby jednotlivé zkušenosti vyjasnili a rozlišili. Dovolávají se přitom kulturních kódů a norem, a už tím do svého života vnášejí určitý řád. Uspořádanost života je dále udržována konvencemi vyprávění, které se užívají k sestavení zkušeností do příběhů. Životní příběhy jsou tedy etnometodami používanými k organizaci životních zkušeností a k zajištění jejich sdělnosti a srozumitelnosti.“ (ARMINEN 1999: 77)

Bourdieu uvádí, že během vyprávění jsou mezi životními událostmi nastoleny srozumitelné vztahy, z nichž je odvozena logika, jež jim dodává smysl, zdůvodnění a soudržnost. Považuje přitom za pravděpodobné, že možnost dodat svému příběhu tuto soudržnost je hlavním důvodem zájmu zpovídaných na vlastní biografii. (BOURDIEU 1998: 57) Tento sklon stát se ideologem vlastního života tím, že se z něho vyberou události příznačné pro určitou globální intenci a propojí se vazbami, které je ukáží jako příčiny nebo ještě častěji jako cíle a dodají jim tak zdůvodnění a koherenci, nachází u biografů přirozený souhlas, neboť už jen samotné jeho dispozice profesionálního interpreta ho vedou k tomu, aby takové umělé vytváření smyslu přijal. (BOURDIEU 1998: 58)

Aby však člověk nepodlehł biografické iluzi, musí si být vědom toho, že:

„Mluvit o životním příběhu znamená přinejmenším předpokládat – a to není málo –, že život takovým příběhem je a život každého jedince vždycky sestává z událostí, jež se dají jako příběh chápat a jako příběh vyprávět. Tak to ostatně říká i obecné cítění, totiž běžná řeč, když popisuje život jako cestu, trasu, dráhu, která má své křižovatky, nebo jako pouť ve smyslu putování, chůze, běhu, cursu, cesty odněkud někam, přímočarého jednosměrného pohybu, který má svůj začátek, své etapy a svůj závěr ve smyslu konce i cíle, prostě uzavření příběhu. Znamená to přijmout tím filozofii dějin tak, jak ji implikuje historický příběh (...).“ (BOURDIEU 1998: 56–57)

„Život uspořádaný jako příběh se odvíjí podle určitého chronologického a zároveň logického řádu od začátku – prvopočátku ve smyslu zahájení, prvního vykročení, ale také principu, zdůvodnění, prvotní příčiny – ke konci, který je i cílem, dovršením (telos). Příběh, ať už biografický nebo autobiografický – například když se někdo nechá někým zpovídat – nabízí události, které, aniž se vždy odvíjejí přísně chronologicky, mají sklon či snahu skládat se v sekvence uspořádané podle srozumitelných vztahů. Subjekt i objekt biografie (zpovídací i zpovídaný) mají tak říkajíc stejný zájem přijmout postulát, že život (ten vyprávěný, to jest implicitně každý) má smysl.“ (BOURDIEU 1998: 57)

Všechny vzpomínky jsou tedy sociálně konstruované a kulturně podmíněné, životní příběh představuje způsob, jak smysluplně dodat řád chaotické minulosti a přetvořit ji v příběh, vyprávěný v souladu se společenskou konvencí a s přihlédnutím

k potřebám současnosti. Jelikož je však konstrukce životního příběhu také sociálním jednáním, nabízí nám i příležitost k analýze a interpretaci:

„Možnost sociálně jednat se otevírá teprve schopností vyvodit smysl nějakých jiných skutků. To se dá udělat pouze vcítěním se do biografické situace někoho jiného, která teprve porozumění účelu jednání umožňuje. Určitému jednání lze porozumět tehdy, pokud jsme v zásadě schopni zkonstruovat takovou aktérovu biografii, která dává jeho jednání význam.“ (ARMINEN 1999: 75)

Předpokladem pro práci s životním příběhem je seznámení se s jeho konstrukcí a znalost sociálního rámce, v rámci kterého je konstruován. Hlavním kulturním nástrojem, který sloužící ke konstruování sdělitelné sociální reality, je jazyk. Arminen rozlišuje tři úrovně nástrojů, prostředků a technik vyprávění příběhů. První skupinou jsou lingvistické prostředky: deixe (poukazování jazykovými prostředky), trópy, vložené dialogy a příběhy (zdůrazňující hlavní body příběhu). Druhou skupinou jsou kulturní nástroje, například účastnické rámce (vypravěč se vztahuje k příběhu a k institucionálnímu kontextu), kategorie členské příslušnosti (každý jedinec je zároveň členem více sociálních skupin, a proto musí vymezit, o kterou se právě jedná), participační rámce a organizace preferencí. Třetí skupinou jsou procedurální techniky vyprávění příběhů, které se dle Arminena používají „*pro dosažení kontinuity, stability a předvídatelnosti. Fenomény jsou těmito technikami konstruovány procedurálně tak, aby se řádně vytvarovaly a vzorcovaly.*“ (ARMINEN 1999: 81) Řadí k nim zejména logika dokumentární metody interpretace.

1.6 Paměť a historie

Pro kolektivní paměť je podle Halbwachse typické, že vyzdvihuje podobnosti a opomíjí hlubší změny, zatímco historii naopak charakterizuje zájem o rozdíly a změnu za cenu ignorování prázdných intervalů. Kolektivní paměť přitom zdůrazňuje svou svébytnost oproti jiným skupinovým pamětem, zatímco dějiny všechny rozdílné pohledy sjednocují v historickou abstrakci, očištěnou od identity a vzpomínání. „*Existuje totiž sice množství kolektivních pamětí, ale pouze jedna historie, která vyškrtla jakékoli spojení se skupinou, identitou nebo specifickým hlediskem a rekonstruuje minulost v ‚identitě abstraktním‘ zpodobnění (...).*“ (ASSMANN 2001: 43) Kolektivní paměť je příslušející skupinou omezena v prostoru a čase. Historie dle Halbwachse nastupuje teprve ve

chvíli, kdy mizí pamětníci, tradice oslabuje a rozpadá se kolektivní paměť. V pravé minulosti již historie není obývána a nečiní si na ni nárok kolektivní paměť živoucích skupin. (ASSMANN 2001: 43)

Tzvedan Todorov naopak zdůrazňuje možnosti vzájemného doplňování historie a paměti. Historikové dávají přednost objektivnímu poznání před subjektivním vyprávěním, ovšem i do něj vnášejí své subjektivní vidění světa. Při porovnání výpovědi biografů a historické produkce o nějaké události přitom můžeme nacházet odlišnosti. Todorov uvádí, že obecně se má za to, že je to způsobeno objektivitou historie a subjektivitou paměti. Historie se upíná k hmotnému a pokud možno kvantifikovatelnému světu (subjekty jakožto jména, data, místa, čísla atd.), zatímco paměť uchovává nehmotné – stopu události, kterou v něm zanechala a smysl, kterým ji obdařil. Osvětluje tak podstatné stránky zkušenosti či prožitku, ale je méně spolehlivá právě v případě subjektů. Jinak řečeno *„historie dává přednost abstrakci a zobecnění; paměť naopak podrobnostem a výkladu.“* (TODOROV 1998a: 42) Jakkoliv je však pohled historie na minulost celistvější než u paměti, historický pohled na svět je rovněž provázen analýzou a silnou selekcí. Jako příklad selekce paměti lze zmínit Todorovo tvrzení, že většina svědků při svých vyprávěních dodržuje následující nevědomé pravidlo: *„Pamatujeme si především dobro, které jsme činili, a zlo, které jsme trpěli. Nepříjemné události, jejichž evokace neumožňuje postavit se ani do role hrdiny ani do role oběti, upadají do zapomnutí.“* Vytěsnění nepříjemných vzpomínek je ale častěji projevem fungování paměti než vědomým záměrem pamětníka. (TODOROV 1998a: 38)

Příkladem vytěsnění nepříjemných vzpomínek může být například to, že převážná většina narátorů nemá problém popsat okolnosti svého zatčení, nechce však hovořit o výsleších, které jsou pro ně velice traumatickou vzpomínkou a raději přecházejí do vyprávění o věznicích, ve kterých již po rozsudku našli jistou oporu v ostatních spoluvězních. Tématem traumatu a vyrovnání se s ním se na základě rozhovorů s pamětníky zabývá například Kristýna Bušková. (BUŠKOVÁ 2009)

Na příkladu příběhů pamětníků okupace Francie za druhé světové války pak Todorov ilustruje tendenci pamětníků vidět v odlišném světle skutky své a skutky těch druhých, což shrnuje výrokem Jeana-Paula Sartra: *„Peklo, to jsou ti druzí.“* (TODOROV 1998a: 38) O hříších těch druhých je pak možné vynášet hodnotové soudy s odvoláním na nezpochybnitelné mravní hodnoty. (TODOROV 1998a: 40) Samotná vyprávění proto Todorov vysvětluje jako výraz *dobrého svědomí* (s výjimkou výrazné

menšiny, která modelově zastává neutrální stanoviska či naopak ventiluje své špatné svědomí). Přínosné přitom ale je vidět odlišné perspektivy jednotlivých aktérů a porovnávat je z různých hledisek. Jejich četba kritickým okem přináší nová odhalení o situaci, kterou popisují. (TODOROV 1998a: 39)

Todorov dále uvádí, že z epistemologického hlediska se historie a paměť liší pojetím jimi hledané pravdy. Historie usiluje o pravdu adekvační, kterou ustavíme srovnáním výpovědi s tím, co popisuje, zatímco síla svědectví plyne z pravdy odhalování, lepšího přístupu ke smyslu některých událostí. (TODOROV 1998a: 44) Obě pravdy jsou však ověřovány odlišným způsobem:

„(T)ato pravda nemůže být podrobena týmž ověřovacím postupům: v tomto případě je určitá scéna pravdivá tehdy, když s ní souhlasí ti, kdo onu dobu prožívali, když něco osvětlí těm, kdo ji chtějí poznat dnes. Jinými slovy, pravda je intersubjektivní, nikoli už referenční.“ (TODOROV 1998a: 44)

Dle Todorova se oba druhy pravd vzájemně doplňují. Adekvační pravdu lze hledat i v ústním svědectví jako v jakémkoliv jiném pramenu a navíc paměť vynahrazuje obtížnost stanovení adekvační pravdy větší pravdou odhalení a zjevuje smysl událostí stejně účinně jako abstraktní formulace historiků.

„Chceme-li niterně poznat zkušenosti zastánců opačných ideologií, uděláme dobře, budeme-li naslouchat vyprávění milicionáře a vyprávění odbojáře. Chceme-li znát hodnotu těchto stanovisek, praktické následky, plynoucí z jednoho i druhého, vztah mezi slovy a činy, pak je lépe obrátit se k pracem historiků.“ (TODOROV 1998a: 45)

Možný konflikt mezi zkoumáním historie jako soudce nad minulostí a jejím pochopením jsem zmínil již v úvodu této práce. V kontextu Todorovova pojetí lze říci, že tyto dvě polohy jsou analogické s jeho rozdělením na pravdu adekvační a pravdu svědectví. Orální historie je dle mého názoru vhodným nástrojem k pochopení postojů různých aktérů minulosti. Musí k nim tak být ale přistupováno. Při snaze o čistě adekvační přístup by pravděpodobně nemohly vzniknout rozhovory s představiteli komunistických elit, publikované v knize *Vítězové? Porážení?* (VANĚK, URBÁŠEK 2005)

1.7 Identita

Kulturní vzpomínka je důležitou součástí identity jak osobní, tak i kolektivní. Každá identita je přitom kulturně konstruována – přirozená identita neexistuje. Podle Anthony Giddense není identita člověku dána, nýbrž se musí rutinně utvářet a udržovat v jeho reflexivní činnosti. Je to „*Já reflexivně chápané člověkem v rámci jeho autobiografie*“ (JORDAN 1999: 57). Rovněž Assmann akcentuje sociální konstruovanost identity:

„Identita je záležitost vědomí, tj. reflektivního uchopení nevědomého sebeobrazu. Jsem osobou pouze v té míře, v níž sebe sama jakožto osobu znám, a právě tak je skupina lidí ‚kmenem‘, ‚lidem‘ či ‚národem‘ pouze v té míře, nakolik se v mezích těchto pojmů chápe a zpodobňuje.“ (ASSMANN 2001: 115)

Skupinová a kolektivní identita se navzájem propojuje a ovlivňuje. „*Část závisí na celku a získává svoji identitu teprve díky roli, kterou uvnitř celku hraje, avšak celek vzniká teprve součinností částí.*“ (ASSMANN 2001: 116) Na rozdíl od individuální identity, která je zčásti vztažena k tělesnému substrátu, je skupinová identita formována výlučně symbolicky. „*Společenské tělo‘ není dáno v podobě viditelné a hmatatelné skutečnosti. Je to metafora, imaginární veličina, společenský konstrukt. I jako takové však plně náleží ke skutečnosti.*“ (ASSMANN 2001: 117) Skupinu tedy vytváří jedinci, kteří se s ní (v různé míře) identifikují. Načež minulost je často zdrojem, ze kterého je čerpáno vědomí jednoty a jedinečnosti skupiny.

Rovněž Lavabre uvádí, že za všemi otázkami po paměti totiž vždy v posledku stojí právě problém identit „*ať už se zajímáme přednostně o účinky dědictví a historie či o individuální a sociální funkce selektivního vztahování se k minulosti, nebo i když tvrdíme, že inflace paměti za posledních dvacet let nesvědčí o životaschopnosti paměti, ale naopak odhaluje nejistotu budoucnosti a krizi identit tvořených historií.*“ (LAVABRE 2005: 60–61)

1.8 Ideologie

„Ideologie jsou soustavy symbolicky zatížených věr a výrazů, které představují, interpretují a hodnotí svět tak, aby vytvářely, mobilizovaly, řídily, organizovaly a ospravedlňovaly určité způsoby nebo cíle jednání a jiné zatratily.“ (KOPEČEK 2002)

Kopeček uvádí, že pojem ideologie lze chápat ve dvou rovinách. V užším smyslu se jedná „o formu ‚falešného vědomí‘, ‚mystifikace‘ či ‚deformace‘, sloužících k obraně zájmů té či oné sociální skupiny, vrstvy, třídy, a na druhé straně by figuroval široký pojem ideologie blízký ve svém významu pojmem jako ‚diskurz‘ či ‚kultura‘.“ (KOPEČEK 2002) Širší pojetí ideologie je zkoumatelné rovněž z hlediska kulturní antropologie, „pojímající ideologii jako nezbytnou součást fungujícího společenského organismu moderní doby a orientace jedince v něm.“ V tomto ohledu se mu blíží i marxistické koncepte ideologie Antonia Gramsciho a Louise Althussera. (KOPEČEK 2002) Jedním ze způsobů zkoumání ideologie je také diskurzivní analýza. „V okamžiku, kdy chce být jedinec v určitém ideologickém diskurzu brán vážně, musí respektovat jeho pravidla, aniž by zároveň musel věřit v jeho základní ideologická východiska.“ Režim tak funguje jen díky přijímání jeho diskurzivních praktik obyvateli. (KOPEČEK 2002)

Britský historik a politolog Andrew Chadwick vytvořil taxonomii tří diskurzivních rovin na základě klíčových stylů argumentace a typů médií daných komunikativních praktik. Filosofický diskurz zahrnuje ideje a je redukován na omezený počet odborně školených účastníků. Šíření je pomocí odborné křížní a časopisecké produkce. Filosofický diskurz je zdrojem podnětů pro veřejný politický diskurz, ve kterém jsou tyto ideje transformovány v základ politického konfliktu v pluralitních společnostech. Poslední je „rovina symbolického diskurzu, která transformací politických idejí do symbolické roviny přispívá k tvorbě sdílených hodnot u příznivců toho kterého politického proudu“. Právě symbolický diskurz je možným předmětem zájmu kulturně-antropologických, mikrohistorických a mikrosociologických přístupů. (KOPEČEK 2002)

1.8.1 Althusserovo pojetí ideologie

Althusser definoval ideologii jako vymezený souhrn vztahů a sil, jehož vztah k sociálnímu světu má konstitutivní povahu a jehož rozsah a působnost výrazně přesahují vědomý život subjektů, které jsou do daného ideologického rámce zasazeny. Ideologie dle jeho názoru není odrazem sociálního světa, nýbrž jeho konstitutivním základem. (FULKA 2002: 31) Althusser dále zavedl pojem ideologických aparátů, jejichž funkcí je vnášet dominantně ideologické vztahy do soukromé i veřejné sféry. Ideologický aparát definuje jako „represivní formace, vyživované dominantní ideologií, mezi než patří vztahy v rámci právních, výchovných, náboženských a kulturních institucí, ale v neposlední řadě i vztahy v rámci rodiny“. (FULKA 2002: 31)

Z tohoto pojetí ideologie je odvozena úzká vzájemná vazba mezi ideologií a subjektem. Ideologie u Althussera konstituuje jednotlivce jakožto subjekt a zároveň je sama jednotlivci udržována. „Bez subjektů není ideologie, ovšem tyto subjekty jsou konstituovány právě skrze ideologii,“ (FULKA 2002: 31) což Althusser nazývá interpelací. „*Interpelace je čímsi, co má na život jedince a na konstrukci jeho identity jakožto subjektu stálý – a zdaleka ne vždy vědomě rozpoznatelný – vliv.*“ (FULKA 2002: 31) Proces ideologizace je skrytý a ne vždy vědomě rozpoznatelný – ideologií nabízená fakta a pravdy se jedinci nabízejí jako zcela evidentní. Subjekt proto přijme evidenci jako takovou, nerozpozná však její ideologickou povahu. (FULKA 2002: 31)

Interpelace dle Althussera působí jak v rovině školního, soudního či politického systému, tak v rovině rodinných vztahů a jazyka. „*Právě jazyk totiž umožňuje zaručit interpelaci její konkrétní povahu a schopnost se ke konkrétním individuům, které transformuje na konkrétní subjekty.*“ (FULKA 2002: 32) Na subjekt tedy Althusser nenahlíží jako na svobodného jedince, který je schopen nahlédnout ideologickou podstatu ideologie a vykročit mimo ni, ale naopak je jí ovlivňován neustále. Jak celou situaci shrnuje Hauser: „*Ideologický státní aparát, tj. vzdělávací, státní a jiné instituce, nás vyzývají, abychom přijali svou svobodu a stali se subjekty. Ve skutečnosti je tento proces už předem započítán do struktury systému a přijetím subjektivity se stáváme jeho funkčním prvkem. Subjektivita je formou ideologie.*“ (HAUSER 2007)

1.8.2 Hegemonie

Gramsci hegemonií označuje schopnost dominantních tříd uplatňovat ve společnosti sociální a kulturní vůdcovství, jež však není realizováno přímo prostřednictvím násilí, ale spíše nepřímo – prostřednictvím ekonomické, politické a kulturní manipulace. Jak uvádí Krsek, vlastní moc hegemonie je permanentně uskutečňována skrze kulturní hodnoty, normy, názory, přesvědčení, mýty a tradice. Ty zdánlivě patří lidem a existují mimo partikulární vládní a třídní systém, nicméně slouží k ochraně stávajícího mocenského pořádku. Hegemonie je tedy skrytá, plíživá a diskurzivní. Lidé si ale své uvažování v mezích hegemonií ustavených diskurzů nemusí uvědomovat a s politikou si ho nespojují. (KRSEK 2005)

Gramsci uvádí dva módy kontroly sociálních a kulturních formací, kterými jsou dominance a souhlas či konsensus. V moderních společnostech podle Gramsciho „*převládá souhlas založený na oboustranně výhodném výměnném obchodu mezi vedoucí politickou silou a ovládanou masou. [...] Hegemonie je v moderních parlamentních*

režimech charakterizována kombinací síly a souhlasu, které se vzájemně vyvažují, aniž by síla významně převažovala nad souhlasem.“ (KRSEK 2005) Hegemonii jako formu nastolení konsenzu popisuje Škabraha, který uvádí, že „hegemonie vytváří konsenzus tak, že omezí množství relevantních hlasů, resp. vytvoří dominanci určitého modelu sebevyjádření, určitého režimu společné řeči, kterou jednotliví aktéři musí akceptovat, pokud chtějí být veřejně vyslyšeni a má jim být rozuměno.“ (ŠKABRAHA 2010: 28) Hegemonie tedy homogenizuje celek, vytlačuje z něj některé perspektivy, ovšem kvůli tomu je vždy neúplná a tudíž může dokonce dojít k narušení její dominance.

Koncept hegemonie je užitečným pro pochopení rostoucího zájmu o zachování paměti politických vězňů. Například Slačálek vysvětluje diskurz antikomunismu, který výrazně opanoval v současnosti veřejný prostor, právě narušením v 90. letech existujícího hegemonního diskurzu o komunistické minulosti snahou o jeho zachování a vyloučení diskurzů protikladných. (SLAČÁLEK 2009)

1.9 Historická politika

„Historie je přepisována nástupem každé nové skupiny vládců a po čtenářích encyklopedií je požadováno, aby sami vyřízli ty stránky, které se staly nežádoucími (...).“ (TODOROV 1998b: 92)

Francouzský badatel Pierre Nora načrtl ve svém badatelském programu *Místa paměti* svůj přístup k „dělání dějin“ zohledňující konflikty interpretací, relativitu historického poznání a politické užívání minulosti. Nora dochází k závěru, že „historie je zároveň historií minulého i historií reprezentací a užívání minulosti“ (LAVABRE 2005: 59). Jak uvádí Kopeček, „každý nový politický řád se musí vyrovnávat s předcházejícím ‚starým režimem‘, neboť legitimita prvního do značné míry závisí na míře a způsobu odmítání druhého.“ (KOPEČEK 2007: 8) To platí jak pro Československo, v němž bylo po roce 1918 rychle zavrženo staré mocnářství, tak pro nynější Českou republiku, jež část své legitimacy čerpá z porovnání s minulostí. Ostatně jak dokládá Tesař: „Dějiny jsou často využívány k politickým účelům a možnost znázorňovat minulost patří ke zdrojům politické moci.“ (TESAŘ 2007: 156) Nakládání s minulostí je tedy politickým nástrojem a jistá úroveň zájmu o kolektivní paměť je vlastní každému režimu, stejně jako propojení vzpomínky, zapomnění a moci – „vláda se retrospektivně legitimizuje a prospektivně zvětňuje.“ (ASSMANN 2001: 66) Dědictvím dřívějších politických režimů lze rovněž vysvětlovat mnohé nešvary společnosti současné či pozornost od

současnosti odvést zcela. V souvislosti s komunistickým režimem v Československu se často objevuje heslo, že jen znalost minulosti nás uchrání před jejím opakováním, na druhou stranu však Todorov varuje, že přílišný důraz na určitou stránku historie může přinést opomenutí jiná:

„Jiný důvod, proč bychom se měli zabývat minulostí, spočívá v tom, že nám to umožňuje odvrátit se od přítomnosti a zároveň si tím opatřit čisté svědomí. To, že jsou nám dnes podrobně připomínána minulé utrpení, nás činí obezřetnějšími vůči Hitlerovi a Pétainovi, ale také nás to tím více zaslepuje vůči současným hrozbám – protože za nimi nestojí stejní činitelé a nenabývají stejných podob. [...] Připomínat si oběti minulosti povznáší, zabývat se těmi dnešními obtěžuje (...).“ (TODOROV 1998b: 113)

Míra politizace dějin a nakládání s nimi se však v různých režimech liší. Historik Rafał Stobiecki pracuje s následující širokou definicí historické politiky: „*(H)istorická politika v nejširším slova smyslu je synonymem cílených a vědomých aktivit široce pojímané moci, směřujících k tomu, aby se ve společnosti ustálila určitá vize minulosti.*“ V rámci takto definované historické politiky dále, byť s jistým zjednodušením, rozlišuje následující dvě základní tradice – tradici totalitní (omezující výklady minulosti na jeden vlastní) a demokratickou (vyznačující se pluralitou diskurzů o minulosti), které mezi sebou navzájem soupeří:

„První z nich je všeobecně spojována s totalitním státem. Jedná se o situaci, v níž se státní moc pomocí masové propagandy, nejrůznějších represí a forem nátlaku snaží vnutit společnosti svou vlastní verzi historie. Cílem se stává eliminace všech ostatních konkurenčních diskurzů o minulosti. V takových podmínkách se ‚totalitizace‘ historie či historiografie stává součástí plánu připravit o vlastní vůli společnost jako celek. Historie je tak zbavována atributu mnohostrannosti, stává se jedním z nejdůležitějších nástrojů v ideologickém totalitním instrumentáriu a plní legitimizující funkci ve vztahu k panujícímu společensko-politickému zřízení. Druhá tradice je spojována s demokratickým státem. V tomto případě je podle Michela Foucaulta ‚historie diskurzem moci‘, ale v jiném významu. Vztah mezi mocí a vědou se stává předmětem specifické hry, která se odehrává v rámci kultury. Obě sféry zůstávají vzájemně trvale propojeny. V rámci této tradice se poukazuje na to, že všechny společenské skupiny mohou být obětí určitých názorových systémů, mystifikujících jejich postavení. Navíc

zde dochází k rivalizaci, vzájemným zápasům různých diskurzů o minulosti.“
(STOBIECKI 2007: 28)

Způsobů, jak ovlivnit veřejný diskurz o minulosti ve prospěch svého vidění minulosti, současně existuje celá řada. Mezi nimi Tesař například vyjmenovává podporu budování muzejních expozic, vydávání patřičné odborné i krásné literatury a v neposlední řadě výuku dějepisu. (TESAŘ 2007: 158)

Andrzej Paczkowski odlišil na polském přístupu pět hlavních rovin, v nichž se odehrává vyrovnání společnosti s komunistickou minulostí: 1) Zákony a soudní postupy, 2) Veřejná politická debata, která je často spjata s justiční rovinou, 3) Historiografie, 4) Symbolická organizace veřejného prostoru a za 5) Hodnotový vztah společnosti k minulosti. (PACZKOWSKI 2002: 28)

Výše uvedené definice a rysy historické politiky považují za důležité pro pochopení aktuálních potřeb, které ovlivňují sociální rámce paměti bývalých politických vězňů.

2 Metodologie

Hlavní metodou, kterou jsem si pro potřeby výzkumu zvolil, je metoda orální historie, doplněná o participaci na akcích Konfederace politických vězňů ČR a studium primární i sekundární literatury. V případě některých pamětníků jsem se rovněž seznámil s dokumenty, které sami vlastní. U části narátorů jsem měl v plánu seznámit se s dokumenty (vyšetřovacími spisy), které jsou uloženy v Archivu bezpečnostních složek, bohužel kvůli nedorozumění byly dokumenty připraveny příliš pozdě, takže nemohly být v této práci zohledněny.

Orální historii lze chápat jako kvalitativní metodu výzkumu poskytující obraz lidské minulosti popsany vlastními slovy. Jedna z širších definic zní například takto:

Jedná se o řadu propracovaných, avšak stále se vyvíjejících a dotvářejících postupů, jejichž prostřednictvím se badatel v oblasti humanitních a společenských věd dobírá nových poznatků, a to na základě ústního sdělení osob, jež byly účastníky či svědky dané události, procesu nebo doby, které badatel zkoumá, či osob, jejichž individuální prožitky, postoje a názory mohou obohatit badatelovo poznání o nich samých, případně o zkoumaném problému obecně. (VANĚK 2007: 11)

V tomto případě může být použití metody orální historie přínosné proto, že narátoři – bývalí političtí vězni z 50. let a jejich rodinní příslušníci – byli dlouho marginalizovanou skupinou, o které se dochovaly zejména písemnosti pořízené představiteli komunistického režimu. Rozhovory s vězni tak mohou přinést plastičtější obraz života této skupiny a vhodně doplnit prameny již existující. Zde je ovšem nutno uvést, že i u orálněhistorické práce je pro zachování její relevance nezbytné využití všech dostupných pramenů – ať už písemných, či jiných. (VANĚK 2008: 18) Tento přístup by měl umožnit pozorování subjektivity a vztahu mezi přítomností a minulostí. Získaná data mají sice subjektivní ráz a jsou ovlivněná řadou faktorů (prostředí, osobní motivy dotazovaného či časovým odstupem), umožňují ale získat odlišný pohled na historii nikoli jen jako na pouhý sled historicky významných dat (například v podobě známých „osudových osmiček“), ale jako sled klíčových okamžiků v životě narátora, které se často od historického kánonu značně liší. (VANĚK 2008: 21)

3 Terénní výzkum

Následující kapitola je rozdělena do tří částí, v nichž postupně objasním výběr tématu svého výzkumu, dále průběh získávání narátorů a jejich charakteristiku. Samostatně bude pojednáno o některých specifikách vedení orálněhistorického rozhovoru. V poslední části kapitoly se zaměřím na dílčí reflexi rozhovorů a jejich vedení v publikaci *Českoslovenští političtí vězni – Životní příběhy*, která je dřívějším publikačním výstupem mého výzkumu na dané téma.

3.1 Výběr tématu

Již během svého bakalářského studia jsem tíhl především k tématům historického rázu. Při hledání vhodného tématu bakalářské práce mne zaujala metoda orální historie jako zajímavá možnost, jak téma nedávné historie uchopit. Mou prvotní volbou však byla kauza bratří Mašínů, u kterých jsem byl jednoznačně přesvědčen o oprávněnosti jejich činů a neměl velké pochopení pro polarizované veřejné mínění. Ovšem teprve při četbě knihy Jana Němečka (1998) jsem zjistil, že bratři Mašínové vyrostli a ke svým akcím vyjížděli z mého rodného města – Poděbrad. Nikdy jsem o tom ve svém okolí neslyšel, jakkoliv byla taková věc jistě mnohým známa. Můj zájem ještě narostl poté, co byla generálmajoru Mašínovi odhalena v Poděbradech pamětní deska, kterou po několika dnech neznámý vandal strhl a rozlámal na kusy. Myšlenku na podobný výzkum jsem však brzy opustil kvůli jeho citlivosti a obtížnosti realizace. Rozhodl jsem se zaměřit na málo známé oběti socialistické diktatury, které dle mého přesvědčení orální historie doposud téměř úplně opomíjela. Zanedlouho jsem zjistil, že podobný zájem měla již řada dalších badatelů, například Tomáš Bouška a Klára Pinerová, se kterými jsem později navázal spolupráci v rámci projektu *Političtí vězni.cz*.

V projektu jsme využili materiály nashromážděné několikaletou prací mezi politickými vězni. Díky financím z Evropské unie (získaným Tomášem Bouškou a Klárou Pinerovou před mým vstupem do projektu) a od Úřadu vlády ČR byly například vydány dvě knihy o politických vězních – jedna anglicky (BOUŠKA, PINEROVÁ 2009) a druhá česky (BOUŠKA, PINEROVÁ, LOUČ 2009), vznikly stejnojmenné webové stránky, byla zorganizována mezinárodní studentská konference v únoru 2009 a mezinárodní workshop v květnu 2009, rovněž byl vytvořen badatelský archiv uložený v Centru orální historie Akademie věd ČR.

U prvních textů věnovaných této tematice, které jsem vypracoval (včetně mé bakalářské práce), jsem měl problém získat od tématu odstup a soustředil jsem se hlavně na zdůraznění hrdinství „svých“ pamětníků. Proto jsem rozhovory využíval spíše jako ilustraci velkých dějin v lokálním kontextu Pardubicka či prezentaci životních příběhů pamětníků, ovšem bez nutné reflexe. Teprve postupem času jsem si byl schopen uvědomit existenci různých odstínů v jejich vyprávěních, protikladných interpretací a postojů. V průběhu výzkumu mě například překvapily vzájemné osobní antipatie některých pamětníků, které se promítly i do se mnou vedených rozhovorů, a postoje, které nezapadaly do mé dosavadní představy o komunismu a postkomunistické transformaci (zejména interpretace role disentu).

3.2 Získání narátorů a jejich charakteristika

Nyní se však vrátím k vlastnímu výzkumu a jeho specifikům. Po oslovení pražské centrály KPV ČR jsem získal kontakt na pardubickou pobočku této organizace a byl jsem pozván na setkání jejich členů, které se koná pravidelně každý měsíc. Zde bylo odhlasováno, že na setkání mohu docházet a oslovovat touto formou nové narátory. Už na prvním setkání pobočky jsem byl pozván, abych s jejími členy vyjel do Brna na pravidelné setkání vězňů s názvem Fórum KPV ČR, což byla první z řady akcí, kterých jsem se zúčastnil (dále například Letná 2006, Mene Tekel 2008 a 2009, Jáchymovské peklo 2009 či Žofín 2009).

Získání prvních pamětníků bylo relativně snadné, jelikož první oslovení většinou ochotně souhlasili, případně mi na základě svého mínění doporučili nejvhodnější osobu. Stalo se mi rovněž, že jsem byl členem pobočky odkazován na jiného člena se zdůvodněním, že teprve on je opravdu zajímavý a v celé pobočce jeden z mála skutečných odbojářů (takto jsem byl odkazován zejména na Václava Jozifa – někdejšího agenta-chodce a Josefa Vaška, který se zapojil do odbojové skupiny). Jak jsem však časem zjistil, tato skupina byla tvořena z větší části těmi nejaktivnějšími členy pobočky, často přímo současnými či bývalými členy jejího vedení. Pro tyto členy jsou příznačné účasti na debatách se studenty, návštěvy výstav s tematikou komunismu a různých vzpomínkových akcí, spojených nejen s tematikou vězeňství, ale i například první republiky (výročí T. G. M. či výročí založení Československa). Osobní i politická angažovanost je pro ně normální věcí (jiným pamětníkům však může v zapojení bránit například jejich vysoký věk a s tím spojený špatný zdravotní stav), a proto se mi nyní

zdá pochopitelné, že využili další možnosti, jak se podělit o své vzpomínky a zároveň prezentovat svůj pohled na minulost.

Jeden z narátorů byl dokonce tak ochotný mi rozhovor poskytnout, že mi veškeré dokumenty podepsal, i když v nich bylo chybně uvedeno jeho jméno. Teprve po třech letech jsem zjistil, že pan Josef Václav se vlastně jmenuje Václav Jozif. Na tuto skutečnost jsem přišel teprve ve chvíli, kdy jsem si připravoval žádost do Archivu bezpečnostních složek o vyhledání archivních materiálů k jednotlivým pamětníkům. Rovněž jsem se ocitl v situaci, že některý z pamětníků projevil určitou benevolenci k některým menším faktickým chybám v rozhovoru, které nesouvisely s jeho jádrem – vězněním.

Osobní zkušenost s dřívější prezentací svého příběhu tedy mohla přispět k rozhodnutí narátorů věnovat mi svůj příběh a taktéž jim napomohla srozumitelně ho formulovat. Dalším případem odkazu na zkušené mluvčí byla má návštěva schůze pardubické pobočky sdružující bývalé pracovníky Pomocných technických praporů (PTP), kde mi byli doporučováni zejména ti členové, kteří aktivně chodí na besedy do škol, jakožto lidé, kteří mi budou schopni celou věc vhodným způsobem osvětlit. Zde též pravděpodobně sehrál významnou roli můj nízký věk. Častokrát jsem při rozhovoru nabyl dojmu, že narátor do svého vyprávění zařazuje širší dobový kontext proto, abych se jako příslušník mladší generace mohl v celé věci zorientovat.

Teprve když jsem s dvouletou prodlevou začal oslovovat nové narátory, začal jsem být častěji než dříve zdvořile odmítán. Nejčastějším důvodem odmítnutí byl poukaz na příliš citlivou povahu vzpomínek na dobu věznění (v některých případech více u jejich blízkých než u nich samých). Mnozí z oslovených se mnou ovšem o svém věznění hovořili, pouze však nechtěli svůj příběh publikovat. Mohlo to být způsobeno tím, že v situaci, kdy o mně bylo známo, že se zajímám především o příběhy z doby jejich uvěznění, mi pamětníci sami nabízeli toto téma rozhovoru (vzhledem k velkému věkovému rozdílu je možné, že se tato témata hledala obtížně). Snaha nalézt další narátory mne zavedla i mimo pobočku KPV, například mezi pracovníky Pomocných technických praporů, již se rovněž sdružují a mnohdy byli zároveň věznění z politických důvodů. Tyto kategorie se mnohdy prolínají. Takto jsem doposud získal dva rozhovory.

Z prací některých mých kolegů (Bouška, Pinerová, Prokešová) lze soudit, že také oni primárně pracují se skupinou těch, kteří se ve skupině politických vězňů řadí mezi ty více veřejně činné. Například v mé skupině pamětníků, kteří souhlasili

s poskytnutím rozhovoru, byli tři lidé, kteří pobočku v minulosti či současnosti vedli a další dva, kteří byli jejími funkcionáři. Jeden z pamětníků se mi rovněž sám nabídl a při první návštěvě mi předal svůj zpracovaný profil, který byl před časem publikován jeho synem v regionálním časopise. Jiný narátor již rozhovor poskytl a na prvním setkání jsem obdržel videokazetu s již nahraným dvouhodinovým interview a bylo mi nabídnuto pouze doplnění opomenutých míst. Mezi pamětníky, jejichž příběhy jsme zpracovali pro projekt *Politici vězni.cz*, je řada dalších funkcionářů KPV, kteří též hojně publikují v jeho tiskovinách, či lidé, již se o svůj příběh podělili nejen před námi, ale byli ochotni ho znovu vyprávět i jiným badatelům (například Břetislav Jeník poskytl rozhovor Kláře Pinerové a později též sdružení *Post Bellum*). Rovněž Prokešová ve své diplomové práci zaměřené na chrudimskou pobočku KPV uvedla, že mezi jejími čtyřmi narátory byla předsedkyně pobočky, místopředseda pobočky, předseda revizní komise a pouze jeden řadový člen. (PROKEŠOVÁ 2009: 12)

Mayer uvedla, že političtí vězni 50. let museli po roce 1989 nalézt diskurz, který by jim umožnil předání jejich zážitků dalším osobám, což je spojeno s nutností umět svou zkušenost historizovat, zařadit do širšího kontextu a předat jazykem srozumitelným těm, kteří podobnou zkušenost nesdílí. (MAYER 2009: 40) Zdá se, že převážná část pamětníků, kteří byli ochotni nám svůj příběh věnovat do této skupiny patří.

3.3 Vedení rozhovoru

Důležitým faktorem pro úspěšně vedený rozhovor může být značný časový odstup od zkoumaných událostí. Například studie Freda H. Allisona založená na porovnání dvou interview s vojákem americké námořní pěchoty, pořizovaných v roce 1968 a 2002, ukázala řadu faktorů ovlivňujících vedení rozhovoru. Příběh přestřelky s „Vietcongem“ nahraný v krátkém odstupu od sledované události byl nesouvislý, neúplný a obsahující značné detaily. S mnohaletým odstupem ho již byl narátor schopen vyprávět srozumitelnou formou jako barvitý lineární příběh se začátkem, středem a koncem, pojatý svým způsobem jako drama s prvky humoru. (ALLISON 2006: 223) Narátor byl již také schopen ospravedlnit své jednání a jelikož byl v druhém případě tazatelem nevoják, přizpůsobil své vyprávění tak, aby usnadnil pochopení kontextu, a tím i interpretaci rozhovoru. Během let tedy narátor svůj zážitek zpracoval, uvedl do kontextu a vytvořil z něj srozumitelný příběh. (ALLISON 2006: 226) Naplnil příběh

smyslem i díky tomu, že v druhém rozhovoru mohl svůj příběh obohatit o informace, které se mezitím dozvěděl od přátel, z knih, televize a podobně, přičemž tyto informace mohly „vylepšit“ i jeho původní vzpomínky. (ALLISON 2006: 228) Rovněž moji narátoři byli často schopni srozumitelně formulovat nejen vlastní zážitky, nýbrž i jejich širší kontext.

Nyní bych rád věnoval jeden odstavec samotnému vedení rozhovorů. S převážnou většinou narátorů jsem vedl dva rozhovory, které jsem přepsal se snahou o zachování specifického projevu každého z narátorů. Tyto rozhovory jsem poté ve spolupráci s narátory upravil tak, že vznikl jeden závěrečný redakčně upravený rozhovor. Ke každému rozhovoru existuje souhlas narátora s jeho zpracováním pro akademické účely. Při vedení prvních rozhovorů jsem byl poněkud handicapován relativní neznalostí výzkumné metody a samotného tématu v lokálním měřítku. Při prvním rozhovoru jsem proto ponechával maximální prostor narátorovi a teprve v druhém rozhovoru jsem se zaměřoval na předem vytipovaná témata. Nevýhodou tohoto postupu bylo, že pamětník, který měl problémy se strukturováním svého příběhu, vyžadoval více iniciativy z mojí strany jako tazatele. Bohužel jsem v prvních rozhovorech nebyl s to tuto úlohu splnit. U prvních rozhovorů jsem se rovněž více zaměřoval na události, které nyní vnímám jako ony orientační body v kulturní paměti. Jednak jsem věnoval pozornost přelomovým okamžikům v jejich životech (1945, 1948, 1968 a 1989), jednak jejich aktivitám v současnosti, což pro mne bylo rovněž důležité, jelikož i já jsem chtěl napomoci k uznání politických vězňů ve společnosti. Situace se zlepšila teprve po prvních několika rozhovorech a četbě další literatury, kdy jsem byl schopen lépe reagovat na vývoj rozhovoru.

3.4 Publikace *Českoslovenští političtí vězni – Životní příběhy*

Obsah publikace je podmíněn zvoleným tématem, kterým jsou českoslovenští političtí vězni z 50. let. Sedmnáct publikovaných rozhovorů zpracovával tříčlenný tým (mezi nimi jsem byl i já), přičemž část rozhovorů byla nahrána ještě v době před zahájením spolupráce, a proto se struktury jednotlivých rozhovorů zřetelně liší podle zaměření jednotlivých tazatelů. Klára Pinerová se zabývá zejména československým vězeňstvím z hlediska penologického a psychologického, zatímco kolega Tomáš Bouška se věnuje především tématu příběhů vězňů z jáchymovských uranových dolů, v nichž akcentuje praktické informace (postupy drcení rudy apod.).

V publikované verzi rozhovorů je obvykle určitým obdobím věnováno více prostoru, zatímco jiná jsou spíše opomenuta. Například rozhovor s Augustinem Bubníkem, známým hokejovým reprezentantem, končí okamžikem propuštění, ačkoliv i jeho následující život byl velice bohatý. Rozhovorům dominuje tematika politického věznění (hlavní téma publikace), zatímco na druhé straně rozhovory obsahují jen omezené informace o období před únorem 1948 či o životě pamětníků po propuštění v 60. letech a za normalizace. Jako jednoznačné orientační body se v rozhovorech objevují roky 1945, 1948, 1968 a 1989, mezi nimiž se často vyskytují proluky. Může to být způsobeno jak přirozenou periodizací minulosti narátorem (a strukturováním otázek tazatelem), tak redakčními úpravami rozhovoru, často zaměřených na určitá předem daná témata (v tomto případě politické věznění). Jak již jsem uvedl v sekci o terénním výzkumu, ve svých rozhovorech a při kladení otázek jsem zpočátku nebyl tak tematicky vyhraněný a snažil se dát větší prostor narátorům. Ti tak k ve svém příběhu věnovali značný prostor i životu po propuštění a alespoň částečně interpretaci jindy opomíjených etap svého života (např. za normalizace).

Jeden z dalších faktorů, který mohl ovlivnit strukturu rozhovorů, je i ten, že například samotná oblast věznění zahrnuje celý komplex otázek, kterým je možné se věnovat dlouhé hodiny a zůstane pak méně času na jiné oblasti života pamětníka. Proto může být přínosné, když jeden pamětník poskytne více rozhovorů – každý rozhovor je unikátní a tazatelé s různým zaměřením se zajímají o mnohdy velice vzdálená témata. Během přípravy naší publikace se to ukázalo rovněž při práci psychologičky Kristýny Buškové na analýze rozhovorů zpracovaných Klárou Pinerovou. Rozhovor nahraný historikem poskytoval materiál vhodný pro historickou analýzu, ovšem těžko uchopitelné byl pro analýzu psychologickou.

4 Diskurz KPV

Historickým reáliím komunistického převratu, formování socialistické diktatury, politických procesů a celého represivního aparátu se již věnovala řada autorů – namátkou Tomáš Bursík (2006, 2009), Zora Dvořáková (1992), Karel Kaplan (1998), Jiří Pernes (2008) či Petr Radosta (1993). Rozhodl jsem se proto tyto známé reálie neopakovat, ale rovnou se zaměřit na přiblížení pohledu na minulost z perspektivy dnešní Konfederace politických vězňů ČR a okolností, které tento pohled formovaly. Tato snaha je vedena předpokladem, že diskurz KPV patří mezi hlavní rámce, ve kterých jsou individuální vzpomínky politických vězňů konstruovány a tento rámec je navíc sám součástí širšího dominantního diskurzivního rámce formovaného dnešní dobou. Hlavním východiskem mi byla publikace *Češi a jejich komunismus* historičky Françoise Mayer (2009), zkoumající diskurzy disidentů, exkomunistů a politických vězňů v 90. letech, či studie *Žalářování, pronásledování, zneuznání* autorů Gad'ourka a Nehněvajsy (1997).

4.1 Situace po sametové revoluci

Na začátek bych nejprve ráda zařadil ukázkou z projevu Rudolfa Battěka na setkání někdejších politických vězňů s představiteli spřátelených stran a hnutí před volbami v roce 1992:

„Ocitli jsme se v pluralitní demokracii i s těmi, kteří proti ní čtyřicet let brojili, potírali ji a její přívržence fyzicky likvidovali nebo zavírali. Dnes to v našich parlamentech vypadá tak, jakoby nám komunisté a jejich přívrženci a souputníci chtěli udělovat lekce z demokratického chování. To nejhlupejší, čeho bychom se mohli dopustit, totiž rekriminovat minulost a hledat jednotlivce nebo skupiny, které to či ono zavinily, nám nepomůže a běh událostí nezvrátí. (...) Ale ani tyto volby (*Volby do poslanecké sněmovny v roce 1992, pozn. M. L.*) definitivně nic nevyřeší. Měli bychom si uvědomit, že žádná společnost v podobě ‚demokratického ráje‘ bez komunistů neexistuje.“ (KPV 1992: 5)

V chaosu provázejícím pád komunistického režimu na sklonku roku 1989 se hlavní protiváhou KSČ stalo nově zformované Občanské fórum. To navázalo dialog s komunistickou stranou, kterým dosáhlo její spolupráce na demontáži systému jedné strany a jeho přeměnu v pluralitní demokracii bez využití revolučních prostředků.

Předání moci navíc proběhlo, na rozdíl od Rumunska a Bulharska, poklidně. Okolnosti této transformace dodnes vyvolávají spekulace o povaze dohod mezi KSČ a OF a jejich vlivu na způsob následného „vyrovnání“ s komunistickým režimem. (MAYER 2009: 55) Často se objevují též v nahraných rozhovorech. Mayer rovněž uvádí, že hodnocení role i rozsahu dohody mezi komunisty a disidenty se stalo zásadní otázkou v procesu legitimizace nového režimu. (MAYER 2009: 55)

Ve vyjádřeních KPV se velice často objevují tvrzení o nedostatečném vyrovnání společnosti s komunistickou minulostí, nutnosti poznat svou minulost, aby se již neopakovala a obava ze zvratu demokratického procesu. Kořeny těchto postojů lze vysvětlit podobou postkomunistické transformace. Jak uvádí Rupnik: *„Jakýkoli nový politický řád, který střídá diktaturu, je postaven před množstvím klíčových rozhodnutí týkajících se dědictví minulosti“* (RUPNIK 2002: 9) Rupnik rovněž zmínil fakt, který považuje za jeden z českých paradoxů vyrovnání s komunismem:

„(N)ikde v postsovětské východní a střední Evropě nezašla dekomunizace tak daleko jako v Československu; zároveň však jde o jedinou zemi regionu, na jejíž politické scéně figuruje nepřebudovaná komunistická strana, která se na rozdíl od svých protějšků v sousedních zemích ani neobtěžovala změnit svůj název a hrdě se hlásí k ‚výdobytkům‘ předlistopadové minulosti, přičemž se těší poměrně stále podpoře části obyvatelstva.“ (RUPNIK 2002: 10)

Otázka, jakým způsobem formovat postkomunistickou společnost, se brzy stala předmětem střetů řady odlišných přístupů. Výrazně antikomunistický až ultraradikální přístup zastávaný politickými vězni se však neprosadil. (MAYER 2009: 181) Jejich největšími odpůrci přitom paradoxně nebyli komunisté, nýbrž část představitelů disentu, jejichž odlišný přístup se prosadil daleko úspěšněji (jiní představitelé disentu, například Václav Benda, však byli rovněž pro tvrdší postup). Hluboký nesouhlas s formou vyrovnání přitom oficiální postoje KPV formuje dodnes. Jak poznamenává Mayer, vedení KPV z těchto důvodů formovalo svůj diskurz spíše v opozici vůči disentu než vůči tehdy marginalizovaným komunistům. (MAYER 2009: 182)

„Podle tohoto diskurzu člověk na komunismus nemá pohlížet od jeho pádu, nýbrž od jeho zavedení, ne od roku 1989, nýbrž od roku 1948, ne z hlediska těch, kdo pracovali na jeho svržení, nýbrž z hlediska těch, kteří se považovali za jeho první oběti. (...) Bývalí političtí vězni přitom nezůstali u rétoriky ‚prvotní oběti‘, dokládající zločinnost záměrů obsaženou v samotném komunismu, nýbrž vyvíjejí rétoriku založenou na

koncepti ‚třetího odboje‘, čímž se z jeho představitelů stávají první (a ti nejautentičtější) bojovníci proti komunismu, navazující na historickou kontinuitu odboje z obou světových válek. Díky takové interpretaci minulosti lze do odboje začlenit všechny případy včetně těch nejproblematictějších z morálního i historického hlediska. [...] Díky tomuto vidění také lze revalorizovat zkušenost ‚prvních obětí‘, interpretovanou nadále v kategoriích ‚odboje‘, který se projevil jak před jejich uvězněním (různými formami opozice nebo podvratné činnosti) v prvním období po zavedení režimu, tak v rámci obzvláště tvrdého vězeňského systému.“ (MAYER 2009: 183)

Tento diskurz je možné vnímat jako projev politiky uznání, která reagovala na nedostatek uznání společností, který političtí vězni pocítovali zejména v 90. letech. (MAYER 2009: 166) Součástí tohoto diskurzu je zdůraznění role vězňů z 50. let jako hrdinů a odbojářů a nikoliv jako obětí represí. (MAYER 2009: 171) V tomto politickovězeňském pohledu jsou zdůrazněna určitá historická období (první republika, poslední roky „demokracie“ 1945–1948), zatímco jiná (60., 70. a 80. léta) jsou odsunuta více do pozadí, jelikož do tohoto rámce zcela nezapadají.

4.2 Revoluce a společenská amnézie

Sametová revoluce znamenala mohutnou přestavbu paměti většiny společnosti, což se ostatně vztahovalo i na další postkomunistické země. Molly Andrews uvedla, že:

„Zatímco starý systém dával přednost jedné specifické verzi minulosti, nyní je tato verze nahrazována jinou. Členové společnosti, které procházejí prudkými společenskými změnami, se pro sebe zoufale snaží zkonstruovat nové a přijatelné identity – takové, které budou v souladu se změněným světem v němž nyní žijí. Příběhy, které o sobě a své minulosti vyprávějí, jsou s tímto zápasem o vytvoření nové identity spjaty.“ (ANDREWS 1999: 92)

Andrews došla na příkladu přestavby historické paměti v bývalé NDR k závěru, že pouze zlomek lidí, kteří byli součástí podzemního občanského hnutí, se stal hrdiny a prožívá nejvyšší soulad mezi svým současným a minulým já, zatímco „*ale zbývajících 99 procent populace nemůže vyprávět své příběhy se stejnou beztrestností. Nemají tu minulost, kterou si my na Západě přejeme, aby měli. (...) A tak o své minulosti nevyprávějí, nebo si vymyslí novou. Znovuobjevená paměť? Ne, ztracená paměť.*“ (ANDREWS 1999: 95) Lze usuzovat, že podobná amnézie postihla rovněž tzv. šedou

zónu naší společnosti, jejíž dosavadní paměť najednou pozbyla aktuálnosti. V závěru studie Gadourka a Nehněvajsy (1997) se objevil závěr, že značná část společnosti trpí amnézií, která je kultivována jak částí politických elit, tak médii. Ve veřejném diskurzu byly zdůrazňovány zásluhy disentu, zatímco protirežimní opozice z let 50. a 60. byla opomíjena. Důvodem je fakt, že část představitelů disentu byla aktivními komunisty, a proto bylo v jejich zájmu období 1948–1968 opomíjet. (GAĎOUREK, NEHNĚVAJSA 1997: 106) Tato amnézie se však nevztahovala pouze na události 50. let, nýbrž v různé míře postihla celé vrstvy společnosti.

Françoise Mayer ve své práci popsala kořeny tvorby diskurzu politických vězňů, kteří byli po sametové revoluci odříznuti od zbytku společnosti a jejich pohled na přístup k vyrovnání s komunismem se neprosadil. Před přibližně deseti lety popsala pohnutky, které bývalé politické vězně vedly k usilovné práci na znovuprosazení vlastní minulosti do povědomí veřejnosti, následujícím způsobem:

„(P)ochopili, že svou vlastní historii musí napsat sami a sami ji začlenit do kolektivní paměti. Právě proto vyvinuli nesmírné úsilí, aby se s jistým zpožděním ke konci 90. let začaly objevovat reportáže o jejich zkušenosti. Bývalí političtí vězni nešetřili silami, protože podle nich byli o svou historii několikrát připraveni: nejprve StB, která prostřednictvím svých archivů vyvolala dojem, jako by všechny odbojové činy byly jen inscenace a provokace organizované právě Státní bezpečností. Následovalo pražské jaro, které zastínilo jejich případné svědectví o tom, co právě zažili v táborech, a vedlo je k tomu, aby v logice žádosti o revizi svých procesů své působení proti komunismu mimiaturizovali, a nezabrdili tak proces socialistické reformy. Konečně po roce 1968 pozornost Západu upoutala „levicová“ opozice; o dřívější oběti se Západ nestaral s výjimkou obětí komunistických, s jejichž rehabilitací se už začalo. Poté Charta 77 získala od samého svého počátku zcela výjimečnou publicitu díky rozhlasové medializaci, čímž zastínila všechny ostatní typy opozice téže doby (náboženská opozice) nebo i dřívější (naši političtí vězni).“ (MAYER 2009: 186)

Političtí vězni z 50. let tak museli vynaložit značné úsilí, aby tuto dominanci narušili a svůj odkaz do kulturní paměti prosadili. Jejich pohled na minulost je přitom ovlivněn soupeřením s dalšími interpretacemi ve veřejném prostoru či snahou o dodatečné uplatnění, z jejich pohledu, nedostatečných dekomunizačních opatření. V prosazení jejich pohledu jim pomohlo nejen vlastní dlouhodobé úsilí, ale též narušení hegemonie antikomunistického diskurzu ve společnosti, jež přispělo ke zvýšenému

zájmu o prezentaci jejich příběhů jak z občanského sektoru, tak z hlediska pravicových politických stran.

4.3 Nerealizovaný zákaz KSČ(M)

Přestože po sametové revoluci většinový politický diskurz vyloučil komunistickou stranu z tzv. slušné společnosti, k radikálnímu kroku v podobě jejího zákazu nedošlo. Jak uvádí Mayer, „(s)trana nebyla zakázána, nýbrž ostrakizována.“ (MAYER 2009: 84) Jak však připomíná Kopeček, byla (ovšem pouze na vládní úrovni) podrobena „konvenci vyloučení“ ze společenství ostatních politických aktérů. (KOPEČEK 2009: 387) Dle Kopečka je konvence „podporována a politicky využívána převážnou většinou českých nekomunistických politiků a je jako standardní, tj. přijatelné či potřebné, opatření přijímána velkou částí českých politických novinářů a komentátorů.“ (KOPEČEK 2009: 387) Existenční nejistota KSČ byla jen krátká a již tzv. Malý zákon o politických stranách z 23. ledna 1990 uvádí, že KSČ je řádnou a legální politickou stranou. Důvodem bylo, že tento zákon byl schvalován v době, kdy měli poslanci KSČ stále ještě převahu ve federálním shromáždění.

Polistopadový vývoj KSČM, tedy nástupce KSČ, není možné na omezeném prostoru detailně popsat, lze pouze ve zkratce říci, že po několikaletých sporech o možné přeměně KSČM ve standardní sociálně demokratickou stranu (spory se odehrávaly v silně antikomunistické společenské atmosféře) ve straně převážil pohled jejího konzervativního členského jádra, které prožívalo svůj vzestup v době normalizace, zatímco reformně orientované proudy stranu opustily. (KOPEČEK 2009: 392) Jak konstatoval Jacques Rupnik v roce 2002, KSČM „zachovává i nadále svou skalní podobu, neochotná a neschopná vypořádat se s vlastní minulostí.“ (RUPNIK 2008: 19) Strana se tak uzavřela do sebe a opustila jakoukoliv reflexi minulosti. Dnes se naopak snaží komunistické zločiny relativizovat a obhajovat, jelikož jsou součástí identity, kterou nechce odvrhnout. Jak píše Mayer o realitě konce 90. let: „Čeští komunisté, jimž po roce 1989 nikdo nepředpovídal nějakou budoucnost, protože je jejich minulost příliš ‚diskvalifikovala‘, kupodivu svou identitu přebudovali právě na základě minulosti, místo aby minulost odsunuli stranou.“ (MAYER 2009: 104) Na druhou stranu Kopeček uvádí, že antikomunismus ve společnosti byl v 90. letech

i později jedním z hlavních, a možná i nejdůležitějším sjednocujícím elementem KSČM.¹ (KOPEČEK 2009: 417)

Zákaz komunistické strany je dodnes na čelném místě v programových cílech KPV. K zákazu by podle představ konfederace mělo dojít formou zákona, který by zároveň zakazoval jakoukoliv propagaci komunismu a používání jeho symboliky (nejen hvězdy, ale i například podobizny Che Guevary).

„KPV usiluje o úplné očistění veřejného života od komunistické ideologie, s cílem znemožnit komunistickou indoktrinaci ze zákona. KPV bude i nadále trvat na rozpuštění současné komunistické strany, jako strany porušující ústavu.“ (KPV 2008: 3)

„Politici vězí věří, že očistění naší společnosti o ty skupiny obyvatel, které zůstávají v zajetí zavrženíhodné ideologie se stane skutečností, aby budoucí generace si nemusely pro vyjasnění pravdy o minulosti naše prožitky zopakovat.“ (KAVALÍROVÁ 2009: 2)

„Tragickým paradoxem je její (KSČM, pozn. M. L.) zastoupení v českém parlamentě. Vzpírá se to vši logice, když komunistická strana byla u nás v roce 1993 dokonce ze zákona č. 198/93 Sb. prohlášena za zločinnou a opovrženímhodnou organizaci. Dovolily by např. německé zákony po válce ponechat či obnovit Nacionálně socialistickou dělnickou stranu (NSDAP)?“ (ŽÍDEK 2008: 7)

Tento postoj však komplikuje fakt, že podobu denacifikace si vynutila především vnější síla vítězů války nad Německem.

Zákaz komunistické strany požaduje řada petic či občanských iniciativ (více viz SLAČÁLEK 2009). Rovněž v Senátu (zde se v této věci angažoval zejména senátor Štětina) vznikla analýza, která měla být pro takové řízení podkladem. Jak však informoval časopis Respekt, ani ministr vnitra, ani prezident žádost o zrušení komunistické strany podat nechtějí. Navíc je pravděpodobné, že i při rozpuštění KSČM by toto rozhodnutí zrušil Evropský soud pro lidská práva ve Štrasburku. Ten již podobný zákaz zrušil v Bulharsku a Rumunsku. (LAUDER 2010: 23)

Zde se ovšem naskýtají zajímavé otázky. Je snad západní Evropa méně demokratická, dostávají-li se naše snahy o zákaz komunistů do rozporu s evropskou

¹ Pro bližší seznámení s porevolučním vývojem KSČM odkazují například na studii Michala Kopečka (KOPEČEK 2009) či publikaci novinářů Adama Drdy a Petra Dudka (DRDA, DUDEK 2006).

legislativou? Nepoukazuje to na to, že v našem dominantním diskurzu převažuje cosi, co se jinde v Evropě nepovažuje za úplně demokratické? Diskurz politických vězňů a i tisk zastávají názor, že nikoliv, přestože se tím rozcházejí od názoru převažujícího v Evropě.

4.4 Rehabilitace a (ne)potrestání viníků

Mayer tvrdí, že v případě politických vězňů 50. let mohli porevoluční politici řešit postavení obětí, ale nebyli již ochotni zabývat se potrestáním viníků. (MAYER 2009: 181) Politictí vězni dosáhli v průběhu několika prvních polistopadových let své rehabilitace. Na zvolenou formu rehabilitace a její důsledky však dodnes nahlíží značně kriticky. Zákonem č. 119/1990 byli de facto hromadně rehabilitováni všichni odsouzení podle určitých paragrafů (mnohdy ovšem zůstal problém zbytkových trestů), aniž by byl posuzován každý konkrétní případ a hledání viníci. Napomohl tak vytvoření tlusté čáry za minulostí. Očistění oběti zločinu tedy neznamenalo trest pro jeho pachatele. Zde Mayer poznamenává, že rehabilitační zákon byl schválen ještě před prvními svobodnými volbami převážně komunistickým parlamentem. (MAYER 2009: 180) Paradoxem je, že na základě rehabilitačních řízení v šedesátých letech, která se však týkala zejména politických vězňů z řad komunistů, bylo potrestáno více lidí než v letech devadesátých. (ŠTERN 2007: D8) Jak znovu uvádí Mayer, s tímto řešením KPV původně souhlasilo, jelikož se obávalo zahlcení soudů. Raději proto upřednostnilo tuto variantu a předpokládalo, že stíhání viníků bude následovat. (MAYER 2009: 62) Politickou podstatu věznění každého jednotlivce navíc nešlo odvozovat pouze od příslušných paragrafů, protože povaha samotného činu vězněného a jeho trestněprávní klasifikace často nebyly v souvislosti. Gaďourek a Nehněvajsa na příkladu zatčených „kulaků“ hovoří dokonce o zneviditelnění obětí kolektivizace. (GAĎOUREK, NEHNĚVAJSA 1997: 19)

Představitelé KPV rovněž argumentují tím, že nepotrestání tehdejších zločinů komunisté využívají jako argumentu pro obhajobu minulého režimu:

„Víme, že za současné situace nelze postihnout všechny zločiny komunistického režimu. Avšak téměř pět let se ani nepokusit stíhat ty největší a nejzodpovědnější zločince je přiznáním nevěle cokoliv pro průchod spravedlnosti podniknout. (...) Komunisté a ostatní, kteří z minulého režimu těžili vykřikují, že mají pravdu, když

tvrdí, že se žádných zločinů nedopustili, protože by jinak byli potrestáni“ (STRUSKA 1994: 4)

Dalším problémem byla existence zbytkových trestů. Zbytkové tresty byly až dodatečně řešeny zákonem.

„Jako základ hodnocení činnosti vezmu naše vyhlášení před dvěma roky. Tehdy jsme cítili jako ponižující, že mnoho politických vězňů bylo sice částečně rehabilitováno, ale byl vysloven i dodatkový trest za činy, na které se rehabilitační zákon nevztahoval. (...) Nakonec předposlední den svého účinkování federál odsouhlasil zákon č. 633/92, ačkoliv se proti němu vyslovila řada právníků, mezi jinými i předseda Nejvyššího soudu. Všechny návrhy na mimořádné soudní řešení dodatkových trestů se dle zákona mění na návrhy podle zákona č. 633. Soudní přezkumné řízení pak zruší trest.“ (DROBNÝ 1994: 5)

Některé zbytkové tresty přitom nebyly vyřešeny dodnes. Asi nejznámějším případem je kauza bratří Mašínů. Například v 50. letech popravení Václav Švéda, Ctibor Novák a Zbyněk Janata z jejich skupiny byli rehabilitováni, ale zůstaly jim mnohaleté zbytkové tresty. (MASIN 2005: 368)

KPV založila po vzoru dokumentačního centra Simona Wiesenthala své vlastní dokumentační středisko, které shromažďovalo materiály o spáchaných zločinech, publikovalo je a předávalo státním orgánům jako podněty k zahájení vyšetřování. Hovořilo přitom o nutnosti potrestání ideových tvůrců a stranických špiček. *„My však nechceme uplatňovat takovou praxi, abychom stíhali prosté členy KSČ, ale trváme na potrestání stranických, bezpečnostních a vojenských špiček.“* (KPV 1996: 9) Přestože se do vyšetřování zapojil nově vytvořený Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu (ÚDV), s nímž začala spolupracovat též řada politických vězňů z 50. let. Například jeden z narátorů našeho projektu – Jan Pospíšil (v jeho rozhovoru je však toto téma bohužel opomenuto). Navzdory snahám ÚDV však byli v letech 1989–2003 za zločiny z doby komunismu odsouzeni pouze tři komunističtí činitelé. Za zločiny z doby stalinismu ani jeden z nich. (MASIN 2005: 366) Soudci, často spjatí s dřívějším režimem, často vraceli zcela jasné případy k došetření a odmítali určité kauzy soudit. (ŠTERN 2007: D8)

„Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů StB vyšetřuje sice příslušníky StB jako přímé vykonavatele zločinů, ale nedostalo se mu pověření stíhat **ideové tvůrce** těchto zločinů. Použijeme-li analogii s nacistickým Německem, jsou na stejné úrovni. Nacistickém Německu – NSDAP (nacionálně socialistické německá dělnická strana), SA (Sturmabteilung), SS (Schutzstaffeln), Gestapo (Geheime Staatspolizei). V komunistickém Československu – KSC (komunistická strana Československa), LM (Lidové milice), Úderná síla KSC proti vnitřnímu nepříteli, StB (státní bezpečnost).

Všechny tyto organizace nacistické a komunistické byly po pádu obou totalitních režimů prohlášeny za zločinecké. Před soud byli postaveni a také odsouzeni pouze příslušníci nacistických organizací, v mnoha případech i řadový členové. Vedoucí představitelé však byli odsouzeni VŠICHNI. U nás se dosud po vítězné (?) revoluci (?) žádné právní instituce – prokuratury, státní zastupitelství, ministerstvo spravedlnosti, úřady pro vyšetřování, rovněž tak vlády a parlamenty – ani nepokusily o obžalobu vedoucích představitelů komunistického režimu za prokázané zločiny, ač k tomu měly zákonné podklady, jako např. platný trestní zákoník a zákony uvedené v prvním odstavci této důvodové zprávy. Původci oněch křivd, i když snadno dosažitelní, jsou však dosud nedotknutelní a jejich existence je záměrně utajována.“ (SLABÁK – ŠTASTNÝ 1994: 2)

Výše zmíněný názor o totožnosti nacismu a komunismu je pro KPV argumentem dosti zásadním, apelujícím na stíhání komunistických zločinů i v dnešní době, jakožto nepromlčitelných zločinů proti lidskosti. Jak ovšem uvádí Rupnik: „*Abychom však porozuměli poválečné české historii, nestačí házet nacismus a komunismus do jednoho pytle coby ‚zločinné‘ a ‚totalitní‘ režimy.*“ (RUPNIK 2002: 22) Ovšem v souvislosti s denacifikací uvedl například Joachim Gauck, že: „*Kancléř Adenauer velmi brzy nařídil, aby se všichni propuštění nacisté vrátili zpátky do státní služby. Tehdy byli s jeho rozhodnutím všichni zjevně spokojeni. Až na oběti nacismu a intelektuály. O dvacet let později, v roce 1968, nastoupila další generace a nastolila téma viny.*“ (GAUCK 2008: 44) Rovněž výše uvedenou úspěšnost stíhání zločinů komunismu ve sjednoceném Německu problematizuje Štern: „*Ve sjednoceném Německu s jeho totální výměnou exponovaných kádrů probíhaly stovky až tisíce soudů ve věci zločinů během komunismu, kdežto u nás takových soudů proběhly pouze desítky, je počet pravomocných rozsudků srovnatelný.*“ (ŠTERN 2007: D8)

V nedávné době přišla KPV rovněž s myšlenkou vytvoření jakéhosi morálního tribunálu, jenž by vyslovoval nikoliv trestněprávní, nýbrž morální rozsudky o aktech minulého režimu:

„Nerepresivním způsobem by bylo možno mnohé vyřešit ustavením Morálního tribunálu České republiky na vyrovnání se s protiprávními a nezákonnými praktikami představitelů komunistické strany a se zločiny komunistického režimu bývalého Československa v letech 1945 až 1989.“ (ŽÍDEK 2008: 7)

V rámci festivalu Mene Tekel pro rok 2010 proběhla v budově Vrchního soudu v Praze rekonstrukce soudního procesu s Růženou Vackovou, pořádaná studenty pražské právnické fakulty. Na závěr rekonstrukce vyřkli studenti svůj morální rozsudek nad viníky politického pronásledování profesorky Vackové, kteří již nikdy souzení nebudou. Leo Židek z KPV reagoval právě poukazem na nutnost existence výše zmiňovaného tribunálu.

4.5 Zachování právní kontinuity

Po sametové revoluci bylo zvažováno, zda zcela zrušit socialistický právní řád či právní kontinuitu zachovat. Nakonec převážil názor druhý, což znamenalo, že souzeny mohly být pouze takové činy, které překračovaly deformovanou socialistickou zákonnost. Otázka kontinuity byla součástí širších debat o komunismu, ve kterých se střetávaly zejména názory představitelů různých proudů disentu. (MAYER 2009: 75) KPV tehdy byla pro přerušení kontinuity. (ŠTERN 2007: D1)

Častým argumentem pro nesouzení viníků bezpráví se rovněž stalo jejich promlčení. KPV se ve svých postojích inspirovala denacifikací Německa, kterou provázelo zrušení nacistického zákonodárství. Konfederace přitom trvá zejména na potrestání ideových vůdců komunistické strany a stejný přístup ke komunismu a nacismu je rovněž argumentačním základem pro nepromlčitelnost jakýchkoliv zločinů komunismu.

„Celá řada zločinů, zvláště v padesátých letech páchaných Komunistickou stranou Československa, jejím aparátem a jejími členy má charakter zločinů proti lidskosti. Nevztahuje se na ně promlčení, bez ohledu na dobu jejich spáchání. Jsou definovány ve Statutu Norimberského mezinárodního vojenského soudního dvora, a jsou trestnými

činy i v případě, že nebyly nebo nejsou porušením vnitřního práva země, v níž byly spáchány (článek I. Úmluvy o nepromlčitelnosti některých zločinů a zločinů proti lidskosti).“ (PŘESEDNICTVO KPV ČR 1994: 3)

Bohužel vedení tohoto státu ještě nepochopilo, že jako nacismus je stejně nebezpečný, ne-li záluďnější, i komunismus. Němci se dokázali dokonale vypořádat se svou nacistickou minulostí. Dodnes odsuzují nacistické zločince. My jsme se bohužel se svou rudou minulostí dokonale vypořádat nedokázali. A tak, jak ještě místy ojediněle vystrkuje svoje růžky ve světě nacismus, tak ještě více se projevuje komunismus.“ (STRUSKA 1994: 4)

Požadavek na zrušení kontinuity nynějšího režimu s režimem komunistickým je přitom z hlediska KPV stále aktuální:

„Politici vězni věří, že česká justice napraví, co měla napravit hned po listopadu 1989; zrušit kontinuitu zákonů z doby totality, kdy, podle výkladu, zločiny proti lidskosti nebyly vlastně zločiny a kdy politická opozice byla posuzována a trestána jako protistátní činnost.“ (KAVALÍROVÁ 2009: 3)

Kontinuita právního řádu navíc dle KPV popírá existenci České republiky jako právního státu: „*Jsmo sice demokratickým státem, ale ještě zdaleka ne právním. Existuje nešťastná právní kontinuita se socialistickými zákony, které byly u nás vytvořeny speciálně pro ochranu komunistického režimu*“. (ŽÍDEK 2008: 7) Zde se však naskytá otázka, v jakých podmínkách denacifikace Německa proběhla a zda-li měla takový efekt, jaký jí je KPV přisuzován. Štern uvádí, že jedinými dosavadními precedenty přerušení právní kontinuity nějakého režimu bylo nacistické Německo a císařské Japonsko po druhé světové válce. Stalo se tak ve výjimečné situaci po dlouhé válce a za souhlasu mezinárodního společenství. (ŠTERN 2007: D1) Jiná země k takovému kroku dosud nepřistoupila.

4.6 Postoj k disentu a jeho příčiny

Když jsem započal výzkum mezi politickými vězni, předpokládal jsem, že jejich organizace sdružuje vězně z celého období socialistické diktatury a jednotlivá období v ní budou relativně rovnoměrně zastoupena. Z několika desítek členů KPV v Pardubicích však byl pouze jediný člověk, který byl vězněn v letech osmdesátých.

Rovněž mě překvapila perspektiva, jakou bylo nahlíženo na disent a jeho nejznámějšího představitele Václava Havla Havla (jak řekl jeden z pamětníků – „ten pivní trpaslík“). Doposud jsem si myslel, že jakýkoliv odpůrce režimu nemůže být vnímán zcela negativně, ale opak je v případě některých osob pravdou.

KPV se po roce 1989 nepodařilo navázat vstřícné vztahy s disentem, navíc jím dle mínění členů KPV byli političtí vězni 50. let nezaslouženě zastíněni. Disent je v perspektivě KPV dále zkompromitován tím, že mnozí jeho členové byli dřívější aktivní komunisté. Vyřazení tzv. osmašedesátníků z veřejného života se političtí vězni dokonce neúspěšně snažili prosadit do lustračního zákona: „*Několikrát jsme navrhovali novelizaci lustračního zákona, hlavně zakotvením sankcí při jeho nedodržování a aby bylo škrtnuto pardonování osmašedesátníků, kteří se aktivně podíleli na teroru let padesátých.*“ (KPV 1995: 3) Disentu je navíc přisuzována vina za příliš měkký přístup k někdejšími představitelům komunistické strany, s nímž je v diskurzu politických vězňů spojována řada neduhů současné společnosti. Tyto postoje k disentu se promítají do toho, jakým způsobem političtí vězni definují třetí odboj.

„Vracíme se k oné slavnosti před 10 lety (*oslava 10. výročí existence KPV v roce 1999, pozn. M. L.*). Hrad i podhradí byl osídlen jinými občany, jejichž snahou nebylo očištění této země od politického, hospodářského a morálního marasmu a bezpráví z doby 40leté autoritativní vlády jedné strany. Naopak, velká část z nich se kdysi na zavádění komunistické totality a teroru sama podílela.“ (KAVALÍROVÁ 2009: 2)

KPV sama sebe totiž chápe jako jediný autentický protikomunistický odboj. Dle jejich názoru normalizační disent chtěl pouze najít model koexistence s režimem a jeho mírné nápravy. Jak uvádí Slabák: „*Podstatný rozdíl je ve vztahu k režimu. Třetí odboj byl zaměřen výhradně protikomunistickému režimu se snahou jej zničit, Charta naproti tomu nabízela koexistenci s režimem, obnovení teorie o socialismu s lidskou tváří a péči dodržování lidských práv. Věci nesouměřitelné a vzájemně se vylučující.*“ (SLABÁK 1997: 2)

Není pochyb o tom, že protikomunistická opozice fungovala v 50. letech a za normalizace v odlišných podmínkách. Za normalizace režim nemusel sáhnout k tak tvrdým prostředkům jako v době stalinismu a obvykle stačila tzv. preventivní opatření, na jejichž realizaci participovala veřejnost stojící mimo represivní aparát. Přesto je nutné vzít v potaz, že i disidenti se potýkali s tvrdou represí, která postihla především ty

méně známé a žijící mimo velká města. Navíc, jak uvádí například Mayer, disent zasahuje daleko širší okruh lidí, nejen signatáře Charty 77: „*Neomezujeme-li disent na Chartu 77, je obtížné uchopit jeho identitu. Má své sítě, své zvyky, své publikace, ale právě proto, že není pouze politický, je velmi těžké ho vymezit.*“ (MAYER 2009: 135)

Disent je dnes prostřednictvím KPV převážně prezentován jako neškodná, režimem tolerovaná opozice, dobře si žijící ze západních peněz a čas od času odpočívající ve fešáckých kriminálech se zlatými mřížemi.²

„Byli jsme vstřícní a naivní domnívaje se, že každý, kdo zvedl kdykoliv jakýkoliv hlas proti komunistickému režimu, má stejně čisté úmysly jaké máme my. Nedovedli jsme pochopit, že si režim pěstoval neškodnou opozici, kterou podporovalo několik zahraničních nadací, že někteří vězni svědomí a disidenti si chodí do fešáckých kriminálů odpočinout.... Mnoho jsme toho nevěděli. Námi nabídnutou ruku odmítli, čehož – jak jsme již poznali – nemusíme litovat“. (...) Až na nepatrné výjimky ignorují signatáři Charty skutečnost, že tu byl necelé dvě desítky let před vznikem Charty rozsáhlý protikomunistický odboj, který byl drastickým způsobem z valné části zlikvidován, kdy tisíce lidí bylo uvězněno a odsouzeno k otrocké práci, kdy kruté výslechy a těžké životní podmínky v kriminálech, posléze vykonané rozsudky smrti, jež nelze pojmenovat jinak než jako chladnokrevné vraždy, přivodily smrt mnoha vzácným lidem. (...) Proti těmto skutečnostem je postih chartistů nepoměrně mírnější, o počtu postižených ani nemluvě. (...) (K)omunisté potřebovali existenci Charty jako důkaz o údajné ‚demokratičnosti‘ režimu, který trpí opozicí. Proto Chartu nezlikvidovali, souhlasili s jejím bohatým financováním ze zahraničí, pouze některé prominenty občas uvěznili. Kriminál zůstane kriminálem, byť zlaté mříže měl. (SLABÁK 1997: 2)

Předmětem silné kritiky ze strany KPV se stal rovněž Václav Havel. Ten po sametové revoluci zastával pohled na vyrovnání s komunismem, který byl o poznání mírnější, než řešení navrhovaná politickými vězni. Václav Havel ve svém novoročním projevu v roce 1990 pronesl následující slova: „*Nemluvím pouze o pánech. (...) Mluvím o nás všech. (...) Všichni jsme – byť pochopitelně každý v jiné míře – za chod totalitní mašinerie odpovědni, nikdo nejsme jen její obětí, ale všichni jsme zároveň jejími spoluvůrci.*“ (RUPNIK 2002: 15) Rupnik doplňuje, že se tak pokusil „*překonat zjednodušenou a výhodnou dichotomii ‚oni a my‘ tím, že bere na zřetel jak fungování*

² Kritika představitelů disentu se v některých rozhovorech skutečně objevila. Narážíme v nich mimo jiné na jeden zajímavý fakt – pamětníci z řad vězňů z padesátých let obvykle uvádějí výrazně kratší dobu věznění představitelů disentu, než jaká byla ve skutečnosti.

posttotalitního systému, tak i společnou odpovědnost.“ (RUPNIK 2002: 15) Přitom však v jiné části projevu naznačil, že viníci by měli být potrestáni – rozhodnutím nezávislých soudů. (RUPNIK 2002: 15) Jak rovněž zmínila Mayer na základě Havlova projevu před volbou prezidenta v prosinci 1989, Havlova tehdejší interpretace směřovala k integrujícímu diskurzu postkomunistické doby, který nestavěl jednotlivé skupiny proti sobě, nýbrž nabízel prvky pro společenskou syntézu a vytyčoval orientační body národní identity, jež měly umožnit překování totalitního dědictví. (MAYER 2009: 59)

V diskurzu KPV se však dissent omezuje víceméně jen na bývalé komunisty, zatímco řada jeho dalších složek je opomíjena. Negativní vymezení vůči dissentu je tak směřováno vůči té jeho složce, která v interpretaci KPV bránila dostatečnému vyrovnání s komunismem a upozadřovala oběti politických vězňů. Na druhé straně však mezi představitele dissentu patřili též Václav Benda a Jan Ruml, kteří s bývalými vězni aktivně spolupracovali při pokusech o stíhání zločinů představitelů komunistického režimu. Podobných případů by bylo možné jmenovat více. KPV přitom rovněž bagatelizuje roli Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS), zásluhy jeho členů a nemalou represi vůči nim. Vzhledem k odlišným dobám, v jakých se představitelé těchto různých skupin potýkali s režimem, je pochopitelné, že se vzájemně vidí v odlišných perspektivách. Při nahrávání a interpretaci rozhovorů je užitečné tyto perspektivy znát.

4.7 Konstrukce identity politického vězně v diskurzu KPV

Českoslovenští vězni z období stalinismu představovali značně heterogenní společenství, v němž byli vězni političtí jen jednou z více základních skupin. Zejména se jednalo o skupiny vězňů retribučních, kriminálních, politických a slovenské luďáky. Jelikož kategorie politických vězňů oficiálně neexistovala a ani kvalifikace trestného činu často není relevantním vodítkem pro určení míry političnosti trestu, je vymezení skupiny politických vězňů spíše věcí zvolených kritérií či sebeidentifikace vězňů.

Pro lepší představu zde uvádím výčet různých skupin obětí politických represí a důvodů jejich uvěznění, jak jej sestavila Mayer:

„Někteří byli v pravém smyslu odbojáři a zapojili se do podvratné činnosti, leckdy s podporou amerických tajných služeb, mnozí v přesvědčení, že brzy dojde ke třetí světové válce. Další se nechali státní policií ‚zatahnout‘ do akcí, které měly jen vyprovokovat procesy a zatýkání. Jiní se prostě pokusili utéct za hranice. Někteří se

ocitli ve vězení proto, že patřili ke kategoriím považovaným za brzdy řádného nastolení státního socialismu, mezi něž patřila buržoazie, duchovenstvo, velkostatkáři, členové nebo přívrženci různých politických stran, nebo spolků, kteří všichni byli označeni za ‚třídni nepřátele‘. (...) K těm prvním zavřeným se připojili další političtí vězni, tentokrát komunisté nebo odbojáři z druhé světové války. (...) Konečně jiní se tam ocitli prostě proto, že v místě svého působení měli určitou autoritu, a nesmíme zapomenout ani na ty, kteří si svou situaci přivodili několika nadbytečnými skleničkami a zbytečnými slovy pronesenými v hospodě.“ (MAYER 2009: 169)

Při analýze literárních svědectví bývalých vězňů si Mayer povšimla, že *„to, co z těchto vězňů dělá vězně ‚politické‘, spočívá mnohem víc v přijetí určitého hodnotového systému, vzniklého z vězeňské zkušenosti než v nějaké identitě nebo angažovanosti před uvězněním.“* (MAYER 2009: 173) Klíčovým prvkem identity politického vězně zde je dodržování nepsaného kodexu cti, který nařizuje nepaktovat se s režimem, nespolupracovat a tím politické vězně vyděluje ze supiny vězňů ostatních. *„Nepaktování se‘ se takto s mocí odlišovalo většinou ‚politické‘ od ostatních vězňů, zatímco ‚obyčejní kriminálníci‘ většinou takový závazek přijali“.* (MAYER 2009: 173)

Velice často opakovaným motivem ve vzpomínkách narátorů je proto odmítnutí nějakého způsobu spolupráce s režimem, ať už ve formě odmítnutí spolupráce s StB, účasti na brigádě či podepsání socialistického závazku. Květoslava Moravečková tak odmítla zvláštní úlevy při práci ve vězení, Drahomíra Stuchlíková nepodepsala socialistický závazek, Josef Stejskal se jako účetní odmítl podílet na zpronevěře peněz z vězeňské továrny a Julie Hrušková či Pavel Levý nepřistoupili na nabídku spolupráce s tajnou službou. (LOUČ 2009: 41) Na druhé straně narátoři vzpomínají rovněž na jiné politické vězně, které k některé z forem spolupráce donutil až brutální nátlak, například v případě žen výhrůžky odebráním dětí atd. V takových případech si pak mohl jedinec nést stigma po celý život, jakkoliv byl rovněž vězněm politickým, nicméně „zadáním si“ s režimem se z komunity vězňů vyloučil.

Dodržení morálního kodexu vězně mohlo přinést mnohá těžká etická dilemata. Například narátor Alois Macek popsal situaci, kdy věděl o pokusu o útěk několika spoluvězňů, který pokládal za velmi rizikový. Tento pokus nikam nenahlásil, ale vězni byli po útěku dopadeni, jeden ihned zastřelen a čtyři další odsouzeni k trestu smrti. Narátor sám na nenahlášení útěku odsouzen k dalším 20 letům vězení. S odstupem let

uvažoval o možnosti, že by pokusu zabránil tím, že by ho prozradil dozorcům. Tehdy by tím však překročil mravní kodex a dodnes by byl ze společenství vězňů vyloučen.

„Uplynulo asi týden a Jarda Kysela přišel za mnou a povídá: „Lojzo, chceš zdrhnout? S Tipplem se znáš, že jo? Chystáme útěk z Adama. (... (Odpověděl jsem mu, že jsem zásadně proti, protože jsem nikdy nikomu neublížil a nelíbil se mi ten plán. Nechtěl jsem, aby na základě mé touhy po svobodě útekem přišel někdo o život. Proto mi řekl, abych na to zapomněl a že to také neprovede. Druhý den ráno slyším alarm a sirény a vidím asi padesát bachařů s automatama. Ten moment mi bylo jasné, co se stalo. Oni ten útěk provedli. Od té doby se mi neustále honí v hlavě: „Kdybych já ten útěk oznámil a udal je, tak by celá Konfederace se mnou nemluvila, byl bych největším všivákem, na lágru by do mě lidé kopali a můj život by nestál za nic. Ale ti lidé by byli naživu." Ale to byl vyšší princip, který jsem nemohl porušit. Od té doby se mi neustále honí v hlavě: „Kdybych já ten útěk oznámil a udal je, tak by celá Konfederace se mnou nemluvila, byl bych největším všivákem, na lágru by do mě lidé kopali a můj život by nestál za nic. Ale ti lidé by byli naživu." Ale to byl vyšší princip, který jsem nemohl porušit. (...) Víceméně se jim to podle plánu dařilo. (...) Útěku se zúčastnilo celkem pět kamarádů – Janouch, Vejmělek, Kysela, Tippl a Slávek Kronus. (...) Chytili je za několik hodin. (...) Nakonec to bylo: Tippl – trest smrti, Janouch – trest smrti, Kodet – trest smrti, Kysela – trest smrti, Slávek Kronus – doživotí, Vejmělek – 25 let, a já, jenom, že jsem o tom věděl, jsem dostal 20 let. Bylo to asi ode mě sprosté a neurvalé, ale když mi tenkrát řekli, že jsem odsouzený na 20 let, chtělo se mi zpívat a jásat. Nevěděl jsem jakým způsobem dát najevo svou radost. (...) Od té doby se mi neustále honí v hlavě: |Kdybych já ten útěk oznámil a udal je, tak by celá Konfederace se mnou nemluvila, byl bych největším všivákem, na lágru by do mě lidé kopali a můj život by nestál za nic. Ale ti lidé by byli naživu.| Ale to byl vyšší princip, který jsem nemohl porušit.“
(Rozhovor s Aloisem Mackem, tazatelka Klára Pinerová, dostupný v archivu COHA)

Výše jmenovaný kodex cti přitom sloužil nejen k odlišení od jiných skupin vězňů nepolitické povahy, ale i od politických vězňů z řad bývalých komunistů, kteří se nakonec rovněž stali součástí vykonstruovaných procesů či byli v druhé polovině 50. let souzeni pro překročení socialistické zákonnosti. Tito vězni jsou vězni ostatními vnímáni jako zcela odlišná skupina a mezi pravé politické vězně tak nepatří.

„V době stranických čistek, probíhajících v KSČ podle sovětského vzoru začátkem padesátých let až do smrti Stalina a Gottwalda, bylo Státním soudem souzeno a také popraveno nebo uvězněno několik desítek čelných komunistických funkcionářů. Ti však i ve výkonu trestu představovali samostatné skupiny, s nimiž se nekomunističtí političtí vězni nestýkali, protože je právem považovali za spolupachatele komunistických represí po Únoru 1948 stejně jako později většinu reformních komunistů, disidentů a signatářů Charty 77.“ (PROCHÁZKA 2009: 18)

Rovněž jak uvádí Hejl „v *Československé publicistice i v zahraničí se hluboko zakořenil naprosto falešný obraz padesátých let. Pod pojmem ‚politické procesy‘ se rozuměl hlavně jenom proces s Rudolfem Slánským a spol. a procesy navazující.*“ (HEJL 1990: 255) Hejl přitom na příkladu Artura Londona doložil, že ani mnozí komunističtí vězni se o důvody věznění ostatních politických vězňů nezajímali. (HEJL 1990: 255)

Aplikace morálního kodexu nezadání si s režimem je ovšem klíčovým kritériem, které političtí vězni vztahují i na život po propuštění.

„Odbojové skupiny 3. odboje však žádnou řídicí složku nepotřebovaly, protože byly všechny zaměřeny k jedinému cíli svou ilegální činností oslabovat jakýmkoliv vhodným způsobem zločinný komunistický režim. Jejich jednotliví členové považovali kromě toho za svou povinnost během věznění dodržovat nepsané zákony ‚vězeňské cti‘ a také po propuštění do civilu si zachovat čest politického vězně, pro kterou platilo zejména nespolupracovat s komunistickým režimem. Dodržování těchto principů a hodnot pak opravňovalo politické vězně, aby se považovali za ‚bojovníky proti komunismu‘ a ne za ‚jeho oběti‘.“ (PROCHÁZKA 2009: 18)

Na sklonku 50. a v 60. letech propuštění vězni se často velice obtížně zařazovali do společnosti, byli poznamenáni stigmatem nepřítele režimu a navíc byli propuštěni pouze podmíněčně s mnohaletou podmínkou. Tyto a další faktory vedly k tomu, že se značná část vězňů 50. let proti režimu v následujících dekadách již nevymezila.

V době, kdy značná část socialistické společnosti usilovala o úpravu socialistického režimu a brzy měla de facto zpochybnit samy jeho principy, bývalí vězňové vyvíjeli různé strategie usilující o to, aby se na ně zapomnělo, aby si jich nikdo nevšímal, aby

žili normálně, nakolik jim to statut propuštěného či amnestovaného vězně dovolí. (MAYER 2009: 175)

Vězni pak vystoupili v roce 1968 při zformování klubu K-231, kdy se neúspěšně pokusil dosáhnout rehabilitace a ovlivnit vývoj v zemi – v dialogu s komunistickou stranou. Následná doba normalizace znamenala na dvacet let konec nadějí na rehabilitaci, odškodnění a uznání. Pro bývalé vězně nastal boj o zajištění důstojné a sebenaplňující existence.

„Dál se snažili uplatňovat své strategie začlenění do společnosti a do zaměstnání v podmínkách, které se pro ně od doby jejich propuštění nijak moc nezměnily. Dál byli poznamenáni cejchem ‚bývalých politických vězňů‘ a své potupné znamení se snažili překonat větším či menším přizpůsobením socialistické společnosti.“ (MAYER 2009: 177)

Mayer přitom poukazuje na to, že právě tato životní etapa vězňů je zdokumentována mnohem méně než roky věznění. Míra úspěšnosti začlenění do společnosti se výrazně lišila a vliv na něj měla řada faktorů – například velikost sídla, vzdělání konkrétního vězně. Platilo však, že „*strategie začleňování neznamenal, že by bývalí vězni udělali tlustou čáru za svou vězeňskou minulost*“ (MAYER 2009: 178). Především z výše uvedených důvodů se političtí vězni z 50. let až na výjimky na jakékoliv protirežimní opozici nepodíleli a na její představitele pohlíželi s nedůvěrou. Na dalších dvacet let tak tito političtí vězni zmizeli z veřejného prostoru jako reprezentanti protirežimní opozice, což jim zkomplikovalo pozici při kladení požadavků v 90. letech.

„Později, když chtěli uplatnit svá práva ve veřejném prostoru, kde jádrem sociální a politické identifikace byly vztahy ke komunistickému režimu, bývalí vězni těžko vysvětlovali, proč je v jejich životopisech odpůrců režimu tato dvacetiletá mezera. Bylo jim zatěžko smířit obě minulosti, tu před rokem 1968 a po něm, svou minulost v lágrech se svou minulostí za normalizace. (...) Chtěli-li hájit jednu minulost a na druhou zapomenout, neměli jinou možnost než zdůrazňovat své antikomunistické zásady.“ (MAYER 2009: 179)

Pravděpodobně z těchto důvodů je v diskurzu KPV kladen hlavní důraz na kontrast politické věznění, nezadání si s režimem a vymezení vůči ostatním skupinám. Tyto znaky byly v pozdějším období vyzdvihovány i dalšími představiteli protirežimní opozice. Období 60., 70. a 80. let, kdy i bývalí političtí vězni hledali strategie, jak dosáhnout hodnotného života ve, vůči nim nepřátelské, společnosti, je tak daleko méně reflektováno než léta padesátá. To je mimo jiné dáno aktuální potřebou uznání a částečně se též promítá do struktury rozhovorů s pamětníky (ze strany tazatelů i narátorů).

Míra posuzování těchto kompromisů je přitom dosti individuální a nejednotná – tvoří však důležitou složku jejich vzájemného uznání. Při výzkumu jsem se například setkal s následujícími nesoulady. Pro část bývalých politických vězňů je problematický fakt, že současná předsedkyně KPV Naděžda Kavalírová pracovala za normalizace na ministerstvu, zatímco pro jiné bylo problémem už to, že si některý jiný člen KPV vzal za manželku ženu z komunistické rodiny. Setkal jsem se rovněž s jistou nedůvěry vůči lidem, kteří byli například věznění jen krátkou dobu či v době pražského jara (přes svou minulost politických vězňů) získali vysokoškolský titul. Zdá se však, že tyto názory jsou mezi vězni v menšině a převažuje vzájemný respekt.

Jako příklad vyhraněné podoby tohoto přístupu mohu jmenovat příhodu, kdy jeden z bývalých vězňů reagoval na četbu knihy *Českoslovenští političtí vězni* větou, která by se dala parafrázovat přibližně takto: „*Vidíte, jak jsme jim dodali argumenty. Na co si vlastně stěžujeme? Jeden dělal kariéru, druhý stavěl Národní shromáždění.*“ Zde byl míněn příběh Václava Kyncla, který se i jako politický vězeň stal členem předsednictva Československého odborového svazu stavebnictví (není však členem KPV) a Václava Jozifa, který je hrdý na to, že se ve svém oboru dokázal, i díky znalostem získaným ve vězení při tzv. vězeňských univerzitách, uplatnit.

Z hlediska mého terénního výzkumu se jako zajímavé ukázaly diskuze mezi pamětníky a studenty ze zahraničí, částečně ze zemí, které neměly s komunistickým režimem autentickou zkušenost. Debata mezi narátorem panem Břetislavem Jeníkem a účastníky mezinárodního workshopu ukázala, že v jejich pojetí je fenomén politického vězně mnohem širší. V jejich perspektivě se termín vztahoval též například na vězně držené bez rozhodnutí soudu na americké základně Guantanámo a jako poškození pluralitní demokracie kritizovali i nevpustění Gerta Wilderse do Velké Británie pod záminkou ohrožení národní bezpečnosti (zde se nabízí paralela se zabráněním vystoupení téhož politika v českém Senátu). Pan Jeník byl vůči takovým názorům

skeptický. Argumentoval tím, že si musíme vybrat, kdo je na naší straně a kdo není. Diskurzivní rámec pana Jeníka, jakožto představitele politických vězňů, byl značně odlišný od rámce těchto studentů.

4.8 Zákon o III. odboji

Pro představitele KPV je důležitou otázkou přijetí zákona o III. odboji, který se, dosud neúspěšně, snaží prosadit již téměř dvě desetiletí. Tento zákon by pravděpodobně měl velký vliv na oficiální rámce paměti. Jak dokládá následující citát, už první koncepce zákona vytvářela symbolickou návaznost mezi druhým a třetím odbojem.

„Zákon o protikomunistickém odboji byl připraven již začátkem roku 1992, kdy strana KDU-lidová, poslanec Hubálek a my jsme jej dali dohromady. Bohužel, zákon neprošel ani k projednání na plénu federálního shromáždění, neboť výbory parlamentu jej odmítli. Uvažovali jsme, proč dopadl tak špatně. Domníváme se, že nevyvolal větší zájem, poněvadž byl příliš kopií zákona 255/46, tedy zákona jednajícího o druhém odboji a za druhé, že se nepodařilo probudit veřejnost, aby nás podpořila. (...) Výsledek je logický kompromis, který se jasně vyslovuje o minulém režimu, dává možnost potrestat zločiny spáchané za éry komunismu a rehabilitovat všechny, kteří nebyli doposud rehabilitováni, ale byli posláni do vězení za politickou činnost.“ (DROBNÝ 1994: 5)

Definice třetího odboje je z hlediska KPV široká a zahrnuje téměř všechny osoby, které zasáhla komunistická perzekuce, ať už vykázali odbojovou aktivitu či nikoliv. V užším smyslu je třetím odbojem skutečný a vědomý odboj, v širším smyslu je do něj řazena jakákoliv oběť perzekuce ze strany režimu. Tím zapadá do výše uvedeného diskurzu KPV.

„Třetím odbojem nazýváme aktivní činnost občanů Československé republiky doma i v zahraničí, směřující k obnovení demokracie v tomto státě, ovládaném komunisty pučem, provedeným dne 25. února 1948 do rozpadu komunistického režimu, datovaného 17. listopadem 1989. V širším slova smyslu je do pojmu třetí odboj zahrnuta i perzekuce československých občanů komunistickou stranou a všemi složkami jí řízeného státního aparátu, a to i bez přímé aktivity občanů stejně tak, jako za součást prvního a druhého odboje pokládáme oběti perzekuce rakousko-uherské a nacistické.“ (MÁLEK 2008: 1 In PROKEŠOVÁ 2009: 32)

Toto pojetí třetího odboje se promítlo též do senátního návrhu zákona o III. odboji, jehož vznik iniciovala a na jeho tvorbě se podílela právě KPV. Návrh zákona již prošel prvním čtením v Parlamentu ČR. Návrh, v souladu s výše uvedeným citátem, počítá s vytvořením dvou kategorií reprezentantů třetího odboje – odbojářů a odpůrců režimu, jejichž statut by potvrzoval Ústav pro studium totalitních režimů (zde existuje paralela s obdobným zákonem na Slovensku). Zároveň však z účasti na protikomunistickém odboji a odporu vylučuje všechny osoby, které byly (s výjimkou období pražského jara) členy komunistické strany (člen KSČ rovněž nemůže být členem KPV). Tím z řad lidí, již se zasloužili o pád režimu, vylučuje mnohé představitele disentu, kteří byli rovněž za normalizace mnohdy řadu let vězněni, například Petra Pitharta, Jiřího Dientsbiera, Jaroslava Šabatu či Petra Uhla.

4.9 Esencialismus v přístupu ke komunismu

V oficiálním diskurzu KPV je patrné dichotomické vidění komunismu jako jednoznačného zla, které je srovnatelné pouze se zlem nacismu a stojí v protikladu vůči dobru demokracie. Argumentováno je zejména *Černou knihou komunismu*³ a výčtem jeho obětí – „aritmetikou zla“. Tento pohled má nepochybně kořeny v historické zkušenosti bývalých politických vězňů, na druhé straně však může být rovněž podmíněn i stále aktuální potřebou zákazu komunistické strany a společenského odmítnutí komunismu (levice), které by bylo stejně tvrdé a jednoznačné jako v případě nacismu. Například ve zpravodajích KPV se tak objevují pohledy, někdy sahající až k esencialismu.

„Z vlastních trpkých zkušeností víme, že komunista může změnit jenom kabát, ale jeho rudá podstata zůstává nezměněna.“ (SLABÁK 1997: 2)

„Kdo jednou byl zasažen bacilem komunismu, je ztracen. Navěky bude vést třídní boj, přerozdělovat a oprašovat busty mrtvých masových vrahů, to je prostě fakt.“ (NOHAVA 2009: 16)

³ S odkazy na tuto publikaci a jí uvedený počet 100 milionů obětí komunismu v globálním měřítku jsem se často setkával i při rozhovorech s pamětníky či pozorování na různých akcích spjatých s touto tematikou. V samotných rozhovorech s pamětníky se však často objevuje vyváženější pohled, kdy jsou pozitivní vlastnosti přisuzovány i členům komunistické strany, kteří pamětníkům nějakým způsobem pomohli (například Václav Jozif či Václav Kyncl).

Snaha o odsouzení komunistického režimu v Československu rovněž oslabuje možnost reflexe různosti komunistických režimů ve světě, způsobené například jejich národními či historickými specifiky. Jak například uvádí Rupnik, „v Československu byl rozchod s komunismem po dvaceti letech trvajících režimu tvrdé linie Gustáva Husáka poněkud odlišný než loučení s dobrotivým autoritářstvím Jánoše Kádára v Maďarsku. Toto období dnes většina Maďarů považuje za jednu z nejpříznivějších etap v dějinách země, což by bylo v českém kontextu nemyslitelné.“ (RUPNIK 2002: 11) Pátrání po kořenech odlišných interpretací dědictví komunismu v různých zemích bývalého sovětského bloku (včetně Československa) by nám tedy naopak mohlo přinést cenné informace o jeho povaze.

Jakkoliv je démonizace komunismu ze strany KPV z hlediska historické zkušenosti politických vězňů pochopitelná, může ztížit právě snahu o pochopení minulosti, která stojí v centru pozornosti jejich diskurzu. Například Rupnik uvádí, že československá společnost jednoznačně odmítala nacismus, ale komunismus, alespoň zpočátku, vítala. Ve střední Evropě (zvláště pak v Čechách) prošly dějiny komunismu odlišnými fázemi, jejichž politický a morální význam není vždy totožný. Samotné ztotožnění komunismu s nacismem nemůže být samo o sobě klíčem k pochopení poválečné historie Československa. (RUPNIK 2002: 22) Naskýtá se tedy otázka, zda-li lze na podobný přístup ke komunismu přistoupit při snaze o jeho pochopení.

5 Narušení hegemonie a jeho důsledky

Další výklad bych rád uvedl citací projevu prvního náměstka primátora hlavního města Prahy Rudolfa Blažka (ODS) na politickém setkání Konfederace politických vězňů ČR na Žofíně 22. května 2007:

„Nyní, na prahu 21. století, se v ulicích setkáváme s neonacisty, komunisté jsou součástí parlamentu vzešlého z demokratických voleb a navíc téměř před rokem označení tehdejší nejvyšším představitelem exekutivní moci státu za samozřejmou součást levice. Je proto naší povinností naslouchat historii, znovu a znovu ji poznávat a připomínat. Nikdo z nás by neměl dopustit, aby historie byla zapomenuta. Nesmíme přistupovat na spolupráci s komunisty.“ (BLAŽEK 2007: 3/5)

Jacques Rupnik uvedl, že *„na počátku devadesátých let byl pro Českou republiku příznačný striktně odmítavý postoj obyvatelstva vůči starému režimu“* (RUPNIK 2002: 17). Mayer rovněž uvádí, že v první dekádě po konci komunistického režimu panoval na odvržení komunistické minulosti široký konsenzus jak na politické scéně (tehdy ještě včetně komunistů samotných), tak v rovině společnosti. (MAYER 2009: 20) Zároveň však poznamenává, že *„odsouzení komunismu rozněcuje paměť a zároveň ji překrývá, vede ke směšování termínu ‚minulost‘ s termínem ‚komunismus‘, přičemž ten první se mnohdy omezuje na ten druhý a ten druhý má překrýt ten první.“* (MAYER 2009: 23). Odvržení minulosti tedy může ztěžovat její pochopení.

Jak již bylo uvedeno v oddíle o zákazu KSČM, většinový politický diskurz po sametové revoluci vyloučil komunistickou stranu z tzv. slušné společnosti, nebyla však zakázána, jen vyloučena ze společenství politických aktérů na vládní úrovni. (KOPEČEK 2009: 387) Tato konvence vyloučení měla podporu většiny politických stran a byla akceptována i médii. Slačálek hovoří o letech 1989 až 2003 jako o období hegemonie distančního antikomunismu, kdy byla komunistická strana tolerována, ovšem nebyla akceptována. Tento konsenzus zabraňující vytvoření čistě levicových vlád byl na sklonku 90. let narušen. Například komunistická strana nevymřela, ani se nerozpustila, jak se od ní původně očekávalo, nýbrž *„v prosinci 1999, přesně v době desátého výročí ‚sametové revoluce‘, se této straně dostalo v průzkumu veřejného mínění ohromující dvacetiprocentní podpory.“* (RUPNIK 2002: 19) Komunistická strana tehdy často na komunální úrovni spolupracovala s ODS, jejíž koaliční potenciál byl

omezen a navíc, jak uvádí Slačálek, zůstala po volebním neúspěchu SPR-RSČ jedinou volitelnou protestní stranou. (SLAČÁLEK 2009)

Za další zlom může být považován rok 2003, kdy byl Václav Klaus zvolen prezidentem díky hlasům KSČM. Brzy poté Klaus, jako první český prezident, přijal zástupce komunistů v Lánech a vyvolal tak spekulace o možných dohodách při prezidentské volbě. V následujících letech navíc docházelo ke sblížení komunistické strany a sociální demokracie, se kterou například za vlády Jiřího Paroubka vytvořila neformální parlamentní koalici.

V časopisech a prohlášeních představitelů KPV se reakce, které lze interpretovat jako narušení homogenity, vyskytují poměrně hojně. Příkladem může být rezoluce KPV z roku 2007 apelující na nekomunistické strany, aby konečně odsoudily komunismus a postavily KSČM mimo zákon:

„Požadujeme, aby se konečně politické a společenské reprezentace jednoznačně vyjádřily ke zločinné komunistické ideologii a zločinnému jednání komunistické strany, aby byla komunistická ideologie jednou provždy vyřazena z řad lidské slušné společnosti, aby byla komunistická strana zakázána ze zákona, jako je tomu v případě strany nacistické, aby politická a společenská reprezentace našeho státu se jednoznačně distancovala od všech forem a odstínů zamlžování komunistické odpovědnosti a omluv jednání komunistů, aby tyto postoje se staly etickou normou, kde právo je spojeno s povinností a jednání každého občana s odpovědností.“ (KAVALÍROVÁ 2008: 3)

Silnou reakci mezi bývalými politickými vězni vzbudilo též jmenování „úřednické vlády“ Jana Fischera.

„Členové Konfederace politických vězňů ČR s obavami, ale hlavně s odporem vnímají znaky smířlivosti politické reprezentace vůči zločinům komunismu a jejich nositelů. Komunismus nezměnil své cíle a zůstal zakořeněný nejen v bývalých komunistech, ale rovněž i v těch dnešních, nevyjímaje ty, kteří se skrývají za označení „nestraníci“. Političtí vězni komunismu zásadně odmítají jakoukoli infiltraci těchto lidí do vládních postů, protože právě oni jsou trvalým nebezpečím pro zdárný, demokratický vývoj v našem státu. To je důvod proč nemají političtí vězni důvěru k pseudoúřednické ‚letní‘ vládě.“ (PŘEDSEDNICTVO KPV ČR 2009: 5)

„Po dvaceti letech znovu nabyté svobody však s údivem zjišťujeme, že jsme se ještě nezbavili neblahého dědictví totalitního myšlení i praxe.“ (ŽÍDEK 2009a: 4)

5.1 Reakce na narušení hegemonie

Výše jmenované události jsou dokladem narušení antikomunistického hegemonního diskurzu z 90. let, které následně vyvolalo reakci v podobě snah o jeho zachování. Reagovala jak občanská společnost, tak pravicové politické strany. Politickou instrumentalizaci antikomunismu v politice občanských demokratů a jejich příklon k politice paměti analyzovala například Adéla Gjuričová. (GJURIČOVÁ 2009: 322) Objevilo se například široké spektrum iniciativ zaměřených na seznámení veřejnosti a specificky též „mladé generace“ s povahou socialistické diktatury v Československu (Příběhy bezpráví, Post Bellum, Političtí vězni.cz), u části z nich na podporu zákazu komunistické strany. Rovněž byla vydáno několik výzev a petic tento zákaz prosazujících. (SLAČÁLEK 2009)

Například Úřad vlády ČR podpořil za vlády Mirka Topolánka řadu projektů zaměřených na politiku paměti, v nichž převažovaly projekty uchovávací a prezentující příběhy obětí komunismu (Paměť národa.cz, Dcery.cz, Političtí vězni.cz). V pamětnickém portálu Paměť národa jsou již nyní uloženy stovky rozhovorů s pamětníky politické perzekuce v 50. letech, přičemž tento archiv je prezentován především jako zdroj pro studenty a badatele, kteří na základě zde uložených rozhovorů budou zkoumat minulost.

Političtí vězni, za minulého režimu marginalizovaní a stojící mimo diskurzivní centrum, na jeho periferii, tak nyní sami vytvářejí situaci, kdy jsou reprezentováni centrem diskurzu, které představují oni sami. Zároveň mají snahu marginalizovat, periferizovat svědectví jiná (disent, komunisté, šedá zóna). Nejsem si však jistý, do jaké míry jsou si představitelé politických vězňů tohoto diskurzivního posunu vědomi.

Příběhy politických vězňů se dostávají do těžiště zájmu o dobu komunismu, který je vysvětlován nutností poznat minulost, aby se nemohl vrátit nový únor či nutnost naučit mladé generace ostražitosti vůči komunismu. Zcela zásadní roli hraje koncepce vedení jednotlivých rozhovorů a znalost diskurzivního rámce, ve kterém se daní narátoři pohybují.

Na tomto místě bych se rovněž pozastavil nad svou rolí jakožto výzkumníka. Jak jsem již uvedl v úvodu této práce a v sekci o terénním výzkumu, můj zájem o problematiku politických vězňů byl motivován nejen snahou o poznání minulosti, ale

rovněž neuvědomělou touhou po zachování výše uvedeného hegemonního diskurzu. Proto jsem nejen nahrával příběhy bývalých politických vězňů, ale zapojil jsem se i do dalších akcí.⁴ Aniž bych si toho byl vědom, i můj výzkum je možné chápat jako snahu o zachování hegemonie, protože mě k němu její narušení pravděpodobně vyprovokovalo.

5.2 Participace politických vězňů na veřejném diskurzu

Na základě studia pramenů, rozhovorů i terénního výzkumu usuzuji, že sociální rámce paměti a diskurz bývalých politických vězňů jsou významně ovlivněny výše charakterizovaným zpochybněním hegemonie. I oni tedy využívají svých možností k prosazení své interpretace minulosti do diskurzu většinového.

Jak bylo demonstrováno například u rehabilitací, zbytkových trestů či nejnověji návrhu zákona o třetím odboji, KPV funguje jako zájmová skupina ovlivňující legislativu. Rovněž zadávala podněty, které měly vést k potrestání viníků soudní cestou.

Legislativní rovina historické politiky, vytvářející tzv. oficiální rámce paměti, se vztahuje též například na lustrační zákon, odtajnění archivů StB či zřízení svébytného Ústavu pro studium totalitních režimů (ÚSTR), jehož řadě předsedá předsedkyně KPV. Předsedkyně KPV je rovněž pravidelným hostem na kongresech ODS. (GJURIČOVÁ 2009: 330) Mnohé z akcí pořádaných KPV jsou též místem debat a kladení politických požadavků.

Přestože historická produkce o době komunismu je značná a v posledních letech je vydáváno množství titulů, KPV nesouhlasí s odlišným pohledem na minulost ze strany některých mladších historiků a rovněž zastává názor, že pouze očitý svědek by měl sdělovat pravdu o své době. Jeden z členů KPV proto vypracoval publikaci s názvem *Komunismus ve XX. století očima jeho obětí*, kterou KPV zájemcům zdarma distribuuje a prezentovala ji také jako svou interpretaci minulosti na konferenci o vzdělávání pořádané v roce 2009 v rámci festivalu Mene Tekel v Senátu. (KŘIVKA 2009)

⁴ Dlouhodobě se totiž navíc zajímám o problematiku lidských práv. Několikrát jsem například pracoval jako dobrovolník na pardubické části dokumentárního festivalu Jeden svět. Zde jsem například využil možnosti uvést v rámci festivalu jednu výstav nabízených projektem Příběhy bezpráví organizace Člověk v tísni, ke které jsem zajistil též promítání dokumentu o věznicích v Uherském Hradišti a debatu s pamětníky. Rovněž letos jsem uvítal možnost na festivalu prezentovat naši publikaci a připojil rovněž svůj podpis na petici za důstojné využití věznic v Uherském Hradišti.

„Transformace minulosti 20. století do přítomnosti. Tady se ukazuje rozpor v názorech některých mladých historiků, jejichž vzdělání je poplatno té době, proti názorům vzdělanců mé generace. Sdělení a hlavně doložení celé pravdy nás může osvobodit od různých pochybení. Oprávnění, ba povinnost tuto pravdu sdělovat má ten, který tu dobu prožil, se všemi jejími klady

Politici vězni proto s nadějí očekávají, že pravda o totalitní minulosti a neskutečných křivdách na lidské důstojnosti a svobodě z let 1948–1989 bude sdělována, bez emocí a předsudků, především mladé generaci. K tomu má sloužit mimo jiné např. publikace, nedávno vydaná KPV ČR s názvem *Komunismus ve XX. Století očima jeho obětí*.“ (KAVALÍROVÁ 2009: 2)

V programovém prohlášení IX. Sněmu KPV v Olomouci v roce 2009 bylo již třetím bodem usnesení „(p)okračovat v jednání s MŠMT v souvislosti s uvedením publikace *Zdeňka Křivky, Komunismus ve 20. století očima jeho obětí* do škol.“ (KPV 2009) V roce 2010 byla publikace opravdu zařazena mezi literaturu doporučenou ke studiu moderních dějin.

Publikace, která je prezentována jako zásadní příspěvek k poznání komunistické minulosti, však obsahuje mnoho zjednodušujících či nevyvážených tvrzení a v tomto ohledu by stála za podrobnější zkoumáním. Co je zřejmě již nyní, je to, že její koncepce a obsah dobře ilustrují diskurzivní rámce KPV.

Důležitým prvkem je rovněž vztah k místům paměti, jako je například Věž smrti v Jáchymově, věznice Uherské Hradiště či tábor Vojna. (Zde je nutno uvést, že rovněž komunisté se snaží prosadit svá místa paměti. Existuje například snaha Klubu českého pohraničí o vybudování Muzea ochrany státních hranic v Aši.)

Ke způsobům, kterými KPV přispívá k ovlivnění vztahu společnosti k minulosti, dále patří například podpora vydávání literatury, provozování muzeí, tvorba výstav či participace na výuce škol.

Politici vězni 50. let dlouhodobě navštěvují různé stupně škol, kde debatují s jejich studenty. Vede je k tomu zájem o předání své zkušenosti „mladé generaci“, která má dle jejich názoru nedostatečné povědomí o době stalinismu a ve svých rodinách se o něm obvykle nedozví. Tato snaha je rovněž projevem o zvrácení ztrácející se hegemonie antikomunistického diskurzu a relativizačních snah KSČM.

„A máme také naději v naší mladé generaci, tj. ve vás mladých. Na vás se teď obracíme, ale současně vás chceme upozornit na naši nedávnou temnou minulost. Bez jejího

poznání byste mohli být snadno ovládnuti těmi, kteří více než čtyřicet let lámali charakter českého národa a připravili nás o svobodu a demokracii. Nezapomínejme, že jsou ještě stále mezi námi, obsazují důležité posty a čím dál více zvedají hlavy.“ (ŽÍDEK 2009b: 16)

„Neustále chceme přispívat k odhalení komunistických zločinů a připomínat je mladé generaci. Její dnes dospívající představitelé se narodili už po roce 1989 a škola a rodiče jim toho moc neřeknou. Důvody jsou jasné. Mnozí rodiče i kantoři byli budovateli dřívějšího režimu, a ať to bylo z jakýchkoliv důvodů, neradi by na sebe žalovali a prozrazovali své staré omyly a poklesky. O ještě starších pokoleních platí totéž.“ (ŽÍDEK 2008: 7)

Na přednášky obvykle dochází vymezená skupina těch nejaktivnějších pamětníků, zatímco jiné prezentace starých ran před školáky příliš neláká. Jak jeden z pamětníků uvedl na schůzi konfederace, nechce chodit dělat přednášky školákům, kteří ani nevědí co to byl únor 1948, protože by jim vše musel vysvětlovat od začátku. Jiný pamětník mi před časem vyprávěl o zkušenosti jeho známé-učitelky, které studenti řekli, že stalinismus je pro ně de facto to samé, co bitva na Bílé Hoře.

5.3 Diskurzivní rámec a omezení ve vztahu k orální historii

Jedním z konkrétních příkladů, na kterém si můžeme ukázat úskalí dosavadního přístupu ke zkoumání historie, je prezentace Církve adventistů sedmého dne v orálně-historických výzkumech. Především počáteční fáze existence komunistického režimu byla provázena vyhroceným bojem o likvidaci nezávislosti církví. Přestože například adventisté přistupovali k režimu maximálně opatrně a vstřícně, po nějaký čas se i oni stali cílem represí a v letech 1952–1956 byla jejich církev dokonce zakázána. (KUČERA 2009: 17) Adventisté a svědci Jehovovi jsou tak dnes vzpomínáni především jako oběti komunismu a důslední pacifisté odmítající se podílet na těžbě materiálu k výrobě jaderných pum. Na druhé straně, jak mi jeden z narátorů sdělil, patřili adventisté v době normalizace k církvím, které měly s režimem jedny z nejlepších vztahů.

Osvětlení fungování koexistence komunistického režimu a silně nábožensky založené skupiny adventistické církve, která přitom byla postavena na zcela odlišném pohledu na svět, by jistě mohla být cenným příspěvkem k poznání komunistické

společnosti. Využití orálních pramenů se zde navíc přímo nabízí. Adventisté a nekatolické církve obecně však nadále zůstávají víceméně mimo zájem historiků. (KUČERA 2009: 5) Celou věc lze interpretovat i tak, že tato část jejich historie představuje pro tyto církve určité tabu.

Na internetových stránkách Ústavu pro studium totalitních režimů je zveřejněno šest profilů vězněných adventistů, se kterými byl veden rozhovor vedený metodou orální historie. (Ústav pro studium totalitních režimů 2010) Profily jsou dosti stručné, takže je možné, že v rozhovoru zazněly i další poznatky, které byly ale následně vypuštěny jako nepodstatné. Presentované informace se zcela dominantně zaměřují na postavu adventisty jako oběti a příslušníka protikomunistického odporu. Tomu odpovídá i jedna z charakteristik celého projektu věnovaného „paměti a dějinám totalitních režimů“: *„Vzpomínky pamětníků, kteří byli příslušníky protikomunistického odboje a odporu či stáli v této době na opačné straně a podíleli se na činnosti komunistického bezpečnostního aparátu.“* (Ústav pro studium totalitních režimů 2010) Tento dichotomický zájem o celou problematiku však může být velmi ochuzující, jelikož z našeho zájmu vylučuje všechny ostatní perspektivy.

Výše uvedený princip přístupu k adventistům vyúsťuje v určitý způsob, jakým jsou jejich profily zpracovávány. Hlavní zájem spočívá v prezentaci perzekuce narátorů a opomíjí další aspekty. Profily pamětníků tak po krátkém rodinném úvodu rychle přejdou k otázce jejich věznění, kterému se podrobně věnují, aby téměř v okamžiku jejich propuštění na svobodu skončily. Rovněž vybrané videosekvence se omezují jen na věznění a represi ze strany režimu. Podobná charakteristika platí rovněž pro jediný rozhovor s vězněným adventistou, který je publikovaný na pamětnickém portálu Paměť národa. Na rozdíl od příběhů zveřejněných na internetových stránkách Ústavu pro studium totalitních režimů, kde jsou uvedeny pouze stručné medailonky vězněných, se jedná o zpracování celého rozhovoru. (HRADÍLEK 2010)

Výsledkem je plochost a deformovanost perspektivy, kterou si čtením výše uvedených profilů pamětníků o životě církve vytvoříme. Složitost celé problematiky vystihuje například následující citát z bakalářské práce Matěje Kučery:

„I přes perzekuci, soudní stíhání a věznění by bylo zkreslené vnímat adventisty jako nějaké bojovníky proti komunistické diktatuře, a to minimálně vzhledem k pozdější spolupráci určitých vůdčích osobností z jejich řad se státními orgány. Běžní členové

Církev adventistů sedmého dne se o politiku většinou nijak nezajímali a chtěli jen poctivě a za jakýchkoliv podmínek vyznávat svou víru.“ (KUČERA 2009: 36)

Dominance relativně krátkého období silných represí tak může snadno výrazně ovlivnit naše pochopení vztahu mezi církví, režimem a jeho proměny. Adventisté ve společnosti žili i po svém propuštění a hledali strategie, jak praktikovat svou víru i ve ztížených podmínkách.

Poznání těchto podmínek vypovídá o tehdejšímu režimu stejně jako poznání represe, které byli vystaveni. K získání úplnější perspektivy bychom se však museli zajímat nejen o samotné vězněné, ale i jejich příbuzné či další osoby, které nelze prvoplánově využít k jednorozměrné prezentaci obětí zla. Takový komplexní výzkum by byl navíc komplikovaný, zdlouhavý a dle mého názoru tak i nejspíše nezajímavý pro většinu neziskových organizací zabývajících se nahráváním a prezentací rozhovorů.

Během svého výzkumu jsem měl možnost nahrát dva rozhovory s vězněnými adventisty. Konkrétně rozhovor s Miroslavem Šlechtou mě přinutil k řadě podnětných zamyšlení. Přesto jsem však svého času k prezentaci jeho příběhu sestavil následující medailonek:

„Miroslav Šlechta se narodil 2. srpna 1928 do rodiny drobného živnostníka – obuvníka. Ještě před druhou světovou válkou se celá jeho rodina přiklonila k Církvi adventistů sedmého dne. V roce 1951 byl odveden na vojnu, kde však chtěl pokračovat ve svěcení soboty. Když odmítl účast na sobotním cvičení, byl vojenským soudem za odmítnutí vojenské povinnosti odsouzen k 18 měsícům vězení. Převážnou část trestu strávil v uranových dolech na Jáchymovsku. V roce 1953 byl propuštěn a záhy obdržel druhý povolávací rozkaz, tentokrát do Pomocných technických praporů. Ve svěcení soboty pokračoval i v PTP, a byl tedy podruhé odsouzen vojenským soudem, tentokrát na 21 měsíců odnětí svobody. Z druhého trestu byl propuštěn 1. listopadu 1955. Mimo Jáchymova (tábory Bratrství, XII, Nikolaj, šachta Eduard) byl vězněn také v Českých Budějovicích, na Borech v Plzni, v Opavě či Brně. Po propuštění se živil jako kopáč a později jako opravář pneumatik. Špatný kádrový profil poznamenal i život jeho rodiny. Jeho manželka Hana byla v roce 1991 spoluzakladatelkou a dlouholetou ředitelkou pardubické neziskové organizace Středisko křesťanské pomoci.“ (rozhovor s Miroslavem Šlechtou, tazatel Michal Louč)

Z rozhovoru s Miroslavem Šlechtou jsem vybral tři (dle mého názoru) zajímavé momenty. Miroslav Šlechta v rozhovoru například vzpomíná, jak musel výběr svého povolání podřídít možnostem získat volné soboty (adventisté soboty světi a nemohou tedy pracovat) a toho samého dosáhnout i pro své, ve víře vychovávané, děti. Tak jako byl narátor oceňován pro svou pracovitost, získávali si jeho potomci určitou toleranci režimu svými excelentními studijními výsledky:

„V době, kdy jsem pracoval jako dělník, jsme měli problémy se školní docházkou našich dětí. Mohl jste si všimnout, že v naší rodině světíme sobotu, a to opravdu důsledně. Vždy jsem si vybíral zaměstnání, ve kterém jsem nemusel v sobotu chodit do práce. Sobotní pracovní dobu jsem si napracovával v neděli nebo jako přesčasy v týdnu. Ty podniky mi to umožňovaly. A podobné problémy měly i naše děti. Pokud se chodívalo každý den včetně sobot do školy, tak moji synové do školy v sobotu nechodili. Ovšem věděl jsem, že to mohu ospravedlnit jedině tím, když dokážu, že sobotní absence výuce mých synů neškodí. Po studijní stránce byli vždy mezi nejlepšími žáky ve škole a nikdo nemohl mít námitky, že děti poškozují, když jim chybí týdne den studia ve škole.“ (rozhovor s Miroslavem Šlechtou, tazatel Michal Louč)

Důležité byly rovněž odlišné postoje z řad členů komunistické strany, na jejichž toleranci život Šlechtových do značné míry závisel. Moc režimu nebyla absolutní, ale proměňovala se podle toho, kdo byl jejím vykonavatelem:

„Potom zůstaly pouze dvě nebo tři takzvané pracovní soboty v roce, a to jsem vždy poslal profesorce omluvenku, že syna omlouvám z rodinných důvodů. Většinou mi to omlouvali. Ale protože jsem byl znám svým náboženským postojem, tak se vždy našli kovaní komunisté, kteří si mysleli, že si mohou politicky šplhnout, když se budou stavět proti tomu, aby moje děti dále studovaly. Ale zase jiní komunisté nám to pomohli překonat.“ (rozhovor s Miroslavem Šlechtou, tazatel Michal Louč)

Přestože byly vztahy mezi režimem a Církví adventistů sedmého dne (zejména za normalizace) dobré, základní vojenské službě se její členové až do samotného konce režimu často vyhýbali. Bylo to i za cenu takových kompromisů, jakým byla mnohaletá dobrovolná práce v hlubinných uhelných dolech. Je až s podivem, že k dosažení takové budoucnosti navíc bylo zapotřebí protekce:

„Problém nastal, až když ho (*syna, pozn. M. L.*) po studiu pozvali na vojnu. Tehdy vojenská správa umožňovala těm, kdo nechtěli na vojnu, zažádat si o práci do hlubinných dolů a zavázat se, že do třiceti let tam zůstane pracovat. On skončil vysokou školu v 23 letech a měl tedy dalších sedm let pracovat v dole. Syn se tedy rozhodl přihlásit do dolů, a přesto s tím byly dost značné komplikace. (...)

Známá mé manželky měla příbuzného sekretáře ministra národní obrany. Zajely za ním. Ten nás varoval, že se máme snažit, aby se syn opravdu dostal do dolů, protože jak zjistil, na vojně by mu mohla hrozit fyzická újma. I na toto se možná chystali. Naštěstí se tedy protekcí přece jen dostal do dolů. Nic jsme zato nezaplatili. Bylo to jen z přátelství a lidské solidarity. I mezi komunisty se našli lidé, kteří měli svědomí, a i když riskovali vlastní kádrový škrálop, udělali něco lidského, ne jen stranického.

Syn tedy začal pracovat v dolech. (...) Byla to pro něj opravdu obrovská oběť i životní škola, že šel místo práce u rýsovacího prkna do dolů. Asi po třech letech práce v dolech přišel rok 1989. Syn se postavil do čela skupiny lidí, kteří kvůli odmítnutí vojny pracovali v dolech. Tehdy jich tam byly desítky. Hlavně svědkové Jehovovi, adventisté, ale i katolíci. Společným úsilím prosadili, že byli osvobozeni od této práce. Byl prosazen zákon umožňující lidem nesloužit na vojně z důvodů svědomí.“ (rozhovor s Miroslavem Šlechtou, tazatel Michal Louč)

Výše uvedené citáty ukazují, že kdybychom se v rozhovoru soustředili pouze na otázku represí, naše pochopení fungování Církve adventistů sedmého dne by bylo zcela nedostatečné.

Závěr

Sametová revoluce poznamenala sociální rámce paměti celé české společnosti. Ty musely být přizpůsobeny odlišným potřebám života v novém režimu, přičemž analogický proces probíhal i v ostatních zemích bývalého východního bloku. Některé etapy minulosti proto byly znovuobjeveny, zatímco jiné byly jako nepotřebné odvrženy a zapomenuty. Ani sociální rámce paměti bývalých politických vězňů z 50. let minulého století nejsou žádnou výjimkou a musely být aktualizovány vzhledem k novým životním podmínkám a potřebám jejich skupiny. Převážná část z nich se po roce 1989 soustředila v Konfederaci politických vězňů ČR, která se stala jejich hlavním reprezentantem. KPV prosazovala jejich skupinové zájmy a jejich vidění minulosti. Konfederace rovněž zaštitila jejich úsilí o dosažení rehabilitace a zasadila se alespoň o částečnou nápravu minulých křivd.

Řadu požadavků se však bývalým politickým vězňům prosadit nepodařilo. Především na jejich rehabilitaci nenavázalo pátrání po vinících a nedošlo ani k postavení komunistické strany mimo zákon. Na začátku 90. let se silný antikomunismus ve společnosti projevoval spíše jen ve verbální rovině. Bez praktických důsledků. Političtí vězni byli navíc zastíněni jinými skupinami, v první řadě představiteli disentu, k čemuž přispěl fakt, že zejména v 70. a 80. letech se do protirežimního odporu téměř nezapojovali. Disent, tedy opozice vůči režimu v době normalizace – období kvalitativně zcela odlišném od období stalinismu 50. let, tak byl více ve středu zájmu společnosti než jeho předchůdci z 50. let. Po sametové revoluci se přitom političtí vězni nevymezovali jen vůči komunistické straně, jež byla ve společnosti dominujícím antikomunistickým diskurzem marginalizována, nýbrž právě vůči disentu, jímž se cítili být zastíněni a přehlíženi. Vyčítali a dodnes mu vyčítají nedůslednou dekomunizaci, tedy podíl na „morálním marasmu“ současné společnosti. V tomto vnímání je ale redukováno označení dissent pouze na jeden z jeho mnoha skutečných proudů.

Na konci 90. let tak byl diskurz KPV výrazně ovlivněn nespokojeností se zvolenou cestou postkomunistické transformace, potřebou dosáhnout morálního uznání společnosti, vymezit se vůči konkurenčním skupinám, prosadit potrestání pachatelů „zločinů komunismu“, snahou o přerušení právní kontinuity s komunistickým režimem a o zákaz komunistické strany. Mé vymezení koresponduje se závěry historičky

Françoise Mayer (MAYER 2009), přičemž je nutné říci, že tyto specifické potřeby skupiny jsou i po dvou dekadách od pádu socialistického režimu stále aktuální.

Jádrem interpretace komunistické minulosti v diskurzu KPV se stalo období ustavení a stabilizace socialistické diktatury spojené s nejtvrďší represí vůči domnělým i skutečným představitelům protirežimní opozice. Představitelé protikomunistického odboje a odporu (jehož značná část se jeho součástí stala bez vlastního aktivního přičinění) v tomto pojetí vytvořili rozsáhlou skupinu příslušníků III. odboje. Ta se považuje se za jediné opravdové zastánce zničení komunismu v protikladu k disentu prezentovanému v jejich diskurzu pouze jako režimem tolerovaná opozice mající za cíl jen kosmetické změny v mezích zachování socialismu. Tím utvrzují svou skupinovou identitu a potvrzují legitimitu svých požadavků. Součástí tohoto diskurzu je rovněž dichotomický pohled na komunismus jako jednoznačné zlo, které není třeba ani tak pochopit, jako odsoudit po vzoru nacismu (pamětníci jsou však ve svých příbězích často schopni přisoudit pozitivní vlastnosti i jednotlivým komunistům, jelikož je posuzují individuálně). Mezi základní podmínky členství vězněné osoby ve skupině politických vězňů patří „nezadání si s režimem“ ve vězení i později po propuštění na svobodu. Hranice tohoto vymezení jsou však nejednoznačné a vyvolávají nejistotu a konflikty. Naopak období 60.–80. let, kdy podmíněčně propuštění a společensky stigmatizovaní političtí vězni hledali strategie začlenění do společnosti, je v tomto oficiálním diskurzu a jejich paměti obecně upozaděno.

Jak uvedla Mayer, političtí vězni byli v průběhu 90. let nuceni vyvinout značné úsilí, aby svou interpretaci minulosti prosadili v konkurenci historických pamětí, které se střetávají v prostředí pluralitní demokracie. (MAYER 2009: 186) Přestože zákaz KSČM a dalších svých prioritních cílů političtí vězni nedosáhli, byla jejich snaha o prosazení vlastní skupinové paměti z velké části úspěšná. S tím souvisí i to, že je dnes životním příběhům politických vězňů věnována nemalá pozornost. Zřejmě k tomu přispělo narušení hegemonie antikomunistického diskurzu, které vyvolalo téměř bouřlivou reakci společnosti, politických stran i médií, jež o udržení hegemonie, na jejíž konstrukci se političtí vězni podíleli, začaly společně bojovat. Rovněž svůj terénní výzkum jsem započal v době, kdy jsem ono výše zmiňované narušení hegemonie dosavadního antikomunistického diskurzu poměrně intenzivně prožíval. Je proto pravděpodobné, že můj výzkum jím byl částečně vyprovokován. Zapadl tak do mé osobní i akademické trajektorie, jejíž pozadí jsem blíže popsal v úvodu této práce a

sekcí věnované terénnímu výzkumu. Teprve delší pohyb v terénu mi poskytl potřebný nadhled.

Doprovodným jevem tohoto pohybu ve společnosti je rostoucí zájem o paměť politických vězňů a podpora projektů na zkoumání této paměti zaměřených. Dnes tak již existují stovky nahrávek rozhovorů s politickými vězni, které mají sloužit jako podklad „národní paměti“ a tohoto správného pohledu na minulost. Bývalí političtí vězni, kteří donedávna stáli na okraji veřejného diskurzu, se naučili své příběhy srozumitelně formulovat a začali se přesouvat do jeho středu. Jejich příběhy tento diskurz ovlivňují více než dříve a rovněž jsou jím samy formovány. Vůči některým jiným skupinám (například disentu) má však tento diskurz paradoxně exkluzivní charakter.

Na základě svého výzkumu usuzuji, že způsoby, jakým jsou životní příběhy politických vězňů 50. let vyprávěny, zpracovávány a prezentovány, v mnoha případech korespondují s výše uvedeným diskurzem politických vězňů o minulosti. V rozhovorech se objevují zřetelné diskontinuity, jež se projevují například úzkým zaměřením na otázku politického věznění a naopak opomíjením celých dekád narátora života po propuštění na svobodu. V rozhovorech se tak často stává, že se po krátkém seznámení s rodinou narátora příběh dostane k okamžiku komunistického převratu, podrobně se věnuje věznění narátora a ve chvíli jeho propuštění se již téměř chylí ke konci. Tento jev jsem se pokusil podrobněji analyzovat v kapitole věnované životním příběhům vězněných členů Církve adventistů sedmého dne. Jejich osudy jsou rovněž prezentovány v rámci diskurzu zaměřeného na třetí odboj a poznání represivní podstaty komunistického režimu. Opomíjejí přitom například neméně zajímavé dynamicky se rozvíjející vztahy mezi touto církví a režimem či každodennost života této velmi specifické skupiny obyvatel. Poznání podstaty tohoto rámce tedy může napomoci poznání mezí a možností, které pro výzkum znamená, a tím ho výrazně obohatit – například o doposud opomíjená témata. Pokud zaznamenáme stovky velice podobně koncipovaných rozhovorů od jedné určité skupiny pamětníků, aniž bychom hledali jejich specifika a jedinečné pohledy na minulost, můžeme se vzdálit pochopení mnohavrstevných historických procesů, a v důsledku toho i popřít roli orální historie jako metody minulost demokratizující.

Bibliografie

ALLISON, Fred H. 2006. Remembering a Vietnam War: changing perspectives over time. In PERKS, Robert, THOMSON, Alistair (eds.). *The Oral History Reader*. New York: Routledge, s. 221–229.

ANDREWS, Molly. 1999. Politika zapomínání: rekonstrukce minulosti v přechodu k postkomunismu. In KONOPÁSEK, Zdeněk (ed.). *Otevřená minulost: autobiografická sociologie státního socialismu*. Praha: Karolinum, s. 87–106. ISBN 80-7184-755-0.

ASSMANN, Jan. 2001. *Kultura a paměť*. Praha: Prostor. 320 s. ISBN 80-7260-051-6.

BALÍK, Stanislav a kol. 2006. *Politický systém českých zemí 1848–1989*. Brno: Masarykova univerzita Brno. 180 s. ISBN 80-210-3307-X.

BLAŽEK, Rudolf. 2007. Politické setkání Konfederace politických vězňů na Žofíně, 22. května 2007. In *Zpravodaj KPV ČR*, roč. 14, č. 4. s. 3/5.

BOURDIEU, Pierre. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum. 179 s. ISBN 80-7184-518-3.

BOURDIEU, Pierre. 2003. Zúčastněná objektivace: Huxleyeho přednáška. In *Biograf*, č. 30, s. 3–17. ISSN 1211-5770.

BURSÍK, Tomáš. 2009. *Přišli jsme na svět proto, aby nás pronásledovali: trestanecké pracovní tábory při uranových dolech v letech 1949–1961*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů. 211 s. ISBN 978-80-87211-22-9.

BURSÍK, Tomáš. 2006. *Ztratily jsme mnoho času...Ale ne sebe! Životy politických vězeňkyň v československých věznicích padesátých a šedesátých let dvacátého století*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR. 197 s. ISBN 80-86621-25-1.

BOUŠKA, Tomáš, PINEROVÁ, Klára. 2009 (eds.). *Czechoslovak political prisoners: life stories of 5 male and 5 female victims of Stalinism*. Tomáš Bouška. 175 s. ISBN 978-80-254-3716-2.

BOUŠKA, Tomáš, PINEROVÁ, Klára, LOUČ, Michal. (eds.). *Českoslovenští političtí vězni: Životní příběhy*. Praha: Česká asociace orální historie. 351 s. ISBN 978-80-254-5825-9.

BUŠKOVÁ, Kristýna. 2009. Ženy v komunistických lágrech: psychologické dopady politického věznění a způsoby jejich zvládnání. In BOUŠKA, Tomáš, PINEROVÁ, Klára, LOUČ, Michal (eds.). *Českoslovenští političtí vězni – Životní příběhy*. Praha: Česká asociace orální historie, s. 46–62. ISBN 978-80-254-5825-9.

ČERMÁKOVÁ, Barbora, WEBER, David (edd.). 2008. *Československu věrni zůstali: životopisné rozhovory s německými antifašisty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. 267 s. ISBN 978-807285-103-4.

DRDA, Adam, DUFEK, Petr. 2006. *Kdo ve stínu čeká na moc: čeští komunisté po listopadu 1989*. Paseka. 328 s. ISBN 80-7185-802-1.

DROBNÝ, Stanislav. 1994. Zpráva předsedy KPV Dr. Stanislava Drobného za uplynulé období. In *Zpravodaj KPV ČR*, roč. 1, č. 1. s. 5–6.

DVOŘÁKOVÁ, Zora. 1992. *Z letopisů třetího odboje*. Praha: Josef Hříbal. 279 s. ISBN 80-900892-3-2.

FULKA, Josef. 2002. Od interpelace k performativu. In BARŠA, Pavel (ed.). *Politika rodu a sexuální identity*. Brno: Masarykova univerzita, s. 29–50. ISBN 80-210-2834-3.

GAĐOUREK, Ivan, NEHNĚVAJSA, Jiří. 1997. *Žalářovani, pronásledovani a zneuznani: svědectví ještě žijících obětí stalinismu v českých zemích*. Brno: Masarykova univerzita-Vydavatelství. 129 s. ISBN 80-210-1718-X.

GAUCK, Joachim. 2008. Hezké vzpomínky jsou k ničemu: s Joachimem Gauckem o bolestivé terapii, vytěšňování komunistické minulosti a o puklinách mezi lidmi. In *Respekt*, roč. 19, č. 24, s. 42–45. ISSN 0862-6545.

GJURIČOVÁ, Adéla. 2009. Poněkud tradiční rozchod s minulostí: přítomnost minulosti v ideologii a politické rétorice Občanské demokratické strany. In *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 2–3, s. 313-332, 521-522. ISSN 1210-7050.

HALBWACHS, Maurice. 1980. *The Collective Memory*. New York: Harper & Row Colophon Books. 182 s.

HAUSER, Michael. 2007. Levice před koncem postmoderny. *A2* [online]. Roč. 3, č. 7 [cit. 2010-01-18]. Dostupné z <<http://www.advojka.cz/archiv/2007/7/levice-pred-koncem-postmoderny>>.

HEJL, Vilém. 1990. *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha: Univerzum. 350 s. ISBN 80-85207-01-X.

HRADÍLEK, Adam. 2010. Josef Skohoutil (1928). *Paměť národa* [online]. [cit. 2010-02-01]. Dostupné z <<http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/601/page/3>>.

JECHOVÁ, Květa. 2003. *Lidé Charty 77: zpráva o biografickém výzkumu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. 170 s. ISBN 80-7285-033-4.

KAPLAN, Karel. 1996. *Největší politický proces: M. Horáková a spol.* Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV. 350 s. ISBN 1081-070-1996.

KAVALÍROVÁ, Naděžda. 2008. Komunistická strana musí být zakázána ze zákona. In *Zpravodaj KPV ČR*, roč. 15, č. 1. s. 3.

KAVALÍROVÁ, Naděžda. 2009. 20. výročí založení Konfederace politických vězňů – ČR, Hrad – Španělský sál. In *Zpravodaj KPV ČR*, roč. 16, č. 5. s. 2–3.

KOPEČEK, Michal. 2002. Ideologie a ideologické aparáty jako téma výzkumu historiografie komunistického Československa. In *Pracovní skupina pro analýzu charakteru komunistického režimu v Československu 1945-1989. Seminář 30. 10. 2002 v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR* [online]. [cit 2010-01-15]. Dostupné z: <http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/mko_iaia.htm>.

KOPEČEK, Michal. 2007. Hledání „Paměti národa“: politika dějin, nostalgie a české dějepisectví komunismu. In *Dějiny – teorie – kritika*, roč. 4, č. 1, s. 7–26. ISSN 1214-7249.

KOPEČEK, Michal. 2009. Stigma minulosti, pouto sounáležitosti: první desetiletí českého polistopadového komunismu. In *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 2–3, s. 386-418, 523-524. ISSN 1210-7050.

KPV. 1992. Političtí vězni manifestovali za obecnou nápravu demokracie. In *Věrní zůstali*, č. 6, s. 1–8.

KPV. 1995. Konfederace politických vězňů: bilance k 6 letům fungování KPV. In *Zpravodaj KPV ČR*, roč. 2, č. 4. s. 1–6.

KPV. 1996. Lidská práva a občanské svobody?. In *Zpravodaj KPV ČR*, roč. 3, č. 5. s. 7–9.

KPV. 2008. Programové prohlášení VIII. Sněmu Konfederace politických vězňů České republiky. In *Zpravodaj KPV ČR*, roč. 15, č. 1. s. 2–3.

KPV. 2009. Programové prohlášení IX. Sněmu Konfederace politických vězňů České republiky. In *Zpravodaj KPV ČR*, roč. 16, č. 5, s. 5.

KRSEK, Ivo. 2005. Hegemonie. In *Revue pro média* [online] . č. 11. [cit. 2010-02-10]. Dostupné z <<http://fss.muni.cz/rpm/Revue/Heslar/hegemonie.htm>>.

KŘIVKA, Zdeněk a kol. 2009. *Komunismus ve dvacátém století očima jeho obětí*. Praha: Konfederace politických vězňů ČR.

KUČERA, Matěj. *Církev adventistů sedmého dne v Československu v 50. letech 20. století na příkladu moravskoslezského regionu*. Brno, 2009. Bakalářská diplomová práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně na Historickém ústavu. Vedoucí práce Mgr. Tomáš Dvořák, PhD.

LAUDER, Silvie, KUNDRA, Ondřej. 2009. Levice se probouzí. In *Respekt*, roč. 20, č. 50, s. 16–18. ISSN 0862-6545.

LAUDER, Silvie. 2010. S KSČM navždy: začíná další kapitola sporu o zákaz tuzemských komunistů. In *Respekt*, roč. 21, č. 10, s. 23. ISSN 0862-6545.

LAVABRE, Marie-Claire. 2005. Užívání a zneužívání pojmu paměť. In *Biograf*, č. 37, s. 57–67. ISSN 1211-5770.

LOUČ, Michal. 2009. Vězeňské subkultury ve vzpomínkách politických vězňů. In BOUŠKA, Tomáš, PINEROVÁ, Klára, LOUČ, Michal (eds.). *Českoslovenští političtí vězni: životní příběhy*. Praha: Česká asociace orální historie, s. 31–46. ISBN 978–80–254–5825–9.

MÁLEK, Jiří. 2008. Třetí odboj. In *Zpravodaj KPV ČR*, roč. 15, č. 3. s. 1.

MASIN, Barbara. 2005. *Odkaz: pravdivý příběh bratří Mašínů*. Praha: Mladá fronta. 416 s. ISBN 80-204-1248-4.

MAYER, Françoise. 2009. *Češi a jejich komunismus*. Praha: Argo. 274 s. ISBN 78-80-257-0151-5.

MAYEROVÁ, Françoise. 2002. Vězení jako minulost, odboj jako paměť. In *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 1, s. 42–64. ISSN 1210-7050.

NECHVÁTAL, Martin. 2002. *15. 5. 1921 Založení KSČ: ve službách Kominterny*. Praha: Havran. 124 s. ISBN 80-86515-13-3.

NĚMEČEK, Jan. 1998. *Mašínové: zpráva o dvou generacích*. Praha: Torst. 340 s. ISBN 80-7215-048-0.

NOHAVA, Jiří. 2009. Od roku 1968 stále opakovaná pravda je i nyní smutnou skutečností. In *Zpravodaj KPV ČR*, roč. 16, č. 5. s. 16.

NOVOTNÝ, Lukáš. 2007. Historická paměť podle Maurice Halbwachse. *Socioweb – Sociologický webzín* [online]. č. 4 [cit. 2010-01-25]. Dostupné z <<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=266&lst=117>>.

OLŠÁKOVÁ, Doubravka. 2004. K diskusi o paměti v českém kontextu „Druhého života“. In *Dějiny – teorie – kritika*, roč. 1, č. 2, s. 269–280. ISSN 1214-7249.

PACZKOWSKI, Andrzej. 2002. Co dělat s komunistickou minulostí? Polská zkušenost. In *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 1, s. 27–41. ISSN 1210-7050.

PERNES, Jiří. 2008. *Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK). 200 s. ISBN 978-80-7325-154-3.

PINEROVÁ, Klára. 2006. *Vývoj vězeňských subkultur v Československu v letech 1948 - 1960. století*. Praha. 231 s. Diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy na Ústavu hospodářských a sociálních dějin. Vedoucí diplomové práce Prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

PŘEDSEDNICTVO KPV ČR. 1994. Prohlášení předsednictva Konfederace politických vězňů ČR. In *Zpravodaj KPV ČR*, roč. 1, č. 8. s. 3.

PŘEDSEDNICTVO KPV ČR. 2009. Rezoluce Žofín. In *Zpravodaj KPV ČR*, roč. 16, č. 3. s. 5.

PROCHÁZKA, Hubert. 2009. Zamyšlení ke 20. výročí činnosti KPV. In *Zpravodaj KPV ČR*, roč. 16, č. 5. s. 18–20.

PROKEŠOVÁ, Tereza. 2009. *Konfederace politických vězňů ČR: pobočka č. 19 Chrudim*. Pardubice. 188 s. Diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Pardubice. Vedoucí diplomové práce doc. PhDr. Václav Veber.

RADOSTA, Petr. 1993. *Protikomunistický odboj: historický nástin*. Praha: EGEM. 156 s. ISBN 80-85395-25-8.

ROSEMAN, Mark. 2006. Surviving memory: truth and inaccuracy in Holocaust testimony. In PERKS, Robert, THOMSON, Alistair (eds.). *The Oral History Reader*. New York: Routledge, s. 230–243.

RUPNIK, Jacques. 2002. Politika vyrovnávání s komunistickou minulostí: česká zkušenost. In *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 1, s. 9–26. ISSN 1210-7050.

SLABÁK, Miloš, ŠTASTNÝ, Mirko. 1994. Návrh na trestní stíhání žijících členů ÚV KSČ. In *Zpravodaj KPV ČR*, roč. 1, č. 7. s. 1–2.

SLABÁK, Miloš. 1997. Třetí odboj a Charta 77. In *Zpravodaj KPV ČR*, roč. 4, č. 1. s. 2.

SLAČÁLEK, Ondřej. 2009. Český antikomunismus jako pokus o obnovu hegemonie. *Britské listy* [online]. [cit. 2009-12-10]. Dostupné z <<http://www.blisty.cz/art/47533.html>>.

SLAČÁLEK, Ondřej. 2010. Více relativizací: za jiná padesátá léta. In *A2*, roč. 6, č. 5, s. 35. ISSN 1801-4542.

STOBIECKI, Rafał. 2007. Historici a historická politika. In *Dějiny – teorie – kritika*, roč. 4, č. 1, s. 27–41. ISSN 1214-7249.

STRUSKA, Vladimír. 1994. Jen lidé slušní a morálně pevní. In *Zpravodaj KPV ČR*, roč. 1, č. 7, s. 3–4.

SUK, Jiří. 2010. Hon na agenty byl omyl. In *Respekt*, roč. 21, č. 5, s. 40–43. ISSN 0862-6545.

ŠMÍDOVÁ, Olga. 2004. Obraz první republiky v kolektivní paměti českých Němců. In *Rozvoj české společnosti v Evropské unii. Sborník konference VZ FSV. 1. díl*. Praha: Matfyzpress [online]. [cit. 2010-01-22]. Dostupné z <http://www.veda.fsv.cuni.cz/doc/KonferenceRCS/soc_smidova.doc>.

ŠTERN, Jan. Přerušovaná tlustá čára: jak jsme se vyrovnali s komunistickou minulostí. In *Mladá fronta Dnes*, roč. 18, č. 65, s. D/5,8. ISSN 1210-1168.

THOMPSON, Paul. 2006. The Voice of the Past. In PERKS, Robert, THOMPSON, Alistair (eds.). *The Oral History Reader*. New York: Routledge, s. 25–32.

TESAŘ, Filip. 2007. *Etnické konflikty*. Praha: Portál. 250 s. ISBN 978-80-7367-097-9.

TODOROV, Tzvedan. 1998a. Paměť před historií. In BENSA, Alban. *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, s. 33–46. ISBN 80-902196-3-2.

TODOROV, Tzvedan. 1998b. Zneužívání paměti. In BENSA, Alban. *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, s. 91–119. ISBN 80-902196-3-2.

ÚSTAV PRO STUDIUM TOTALITNÍCH REŽIMŮ. 2010. *Paměť a dějiny totalitních režimů* [online]. [cit. 2010-02-01]. Dostupné z <<http://www.ustrcr.cz/cs/vzdelavaci-projekt-pamet-a-dejiny-totalitnich-rezimu>>.

VANĚK, Miroslav, URBÁŠEK, Pavel (eds.). 2005. *Vítězové? Poražení? – Životopisná interview. Díl 2, Politické elity v období tzv. normalizace*. Praha: Prostor. 831 s. ISBN 80-7260-141-5.

VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel, PELIKÁNOVÁ, Hana. 2007. *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. 224 s. ISBN 978-80-7285-089-1.

VANĚK, Miroslav. 2008. *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. 112 s. ISBN 978-80-7285-107-2.

VAŠÍČEK, Zdeněk. MAYER, Françoise. 2008. *Minulost a současnost, paměť a dějiny*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK). 199 s. ISBN 978-80-7325-162-8.

ŽÍDEK, Leo. 2008. Morální imperativ politických vězňů v bývalém Československu v kontextu s naší nevyřešenou totalitní minulostí a se současnými problémy České republiky. In *Zpravodaj KPV ČR*, roč. 15, č. 2. s. 6–8.

ŽÍDEK, Leo. 2009a. Úvodní slovo moderátora Hostýn 2009. In *Zpravodaj KPV ČR*, roč. 16, č. 4. s. 4.

ŽÍDEK, Leo. 2009b. Zpráva i odkaz mladé generaci. In *Zpravodaj KPV ČR*, roč. 16, č. 5. s. 16–18.